

Sammeld. 07

Continet hoc volumen

1. Sani hystoriam aera christiana
2. Michaelis lo. Georp diff. de proressu salutary docti. sub Noachs.
3. Ernesti Auz. Anselm de martir. hibernensy vestale
4. Noesselt diff. de singularibz provid. diuine in pace religioni respicit
5. Ernsti diff. de ceteris patrum ordinum.
6. Seubler diff. de primis mibz christiana ritibz Russor religioni
7. Ernsti diff. de res eneratione monachoru
8. Ernsti diff. de christi ad Africa rem epistola.
9. Ernsti diff. de resigij antiquissimz doctrinis, reddenda monachis in Asia.
10. Werneri dicit de vna pnbica exortationum Vi ecclia.
11. Telleri progr. sitemy a modo Er. luffini Martij de resurrexione carni.
12. Henneman dicit. epistolarum hystoriam christi & aposto lorum.
13. Schubert progr. sitemy hystoriam Mariae delipara.
14. Ernsti diff. de ceteris mibz quibus electio luli christi - propugnata est.
15. Bertholdi comment. de dissoluta. card. marmarici cum lo. Hasso
16. Hilabrandi dicit sitemy rituale eccliarum Vi ecclia.
17. Ernsti diff. de eccliarum sitemy.
18. Ernsti diff. de heresi in sacra dicit.
19. Ernsti diff. de heresi in sacra seculum XVI.
20. Deuling dicit videris Critica hyst. et. contra porch. f. i. r.
21. Walch dicit de missis domini m. r.
22. Walch so. Georp de notitia capli m. l. r. seculi II
23. Walch so. Georp de notitia capli m. l. r. seculi II
24. Walch so. Georp de notitia capli m. l. r. seculi II

Faint, illegible handwritten text on aged paper, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several lines and is mostly obscured by fading and staining.

7

DISSERTATIO SAECVLARIS
ADMIRANDA
SINGVLARIS PROVIDENTIAE DIVINAE
VESTIGIA
IN VINDICANDA
PER
PACEM PASSAVIENSEM A. MDLII.
ET
AVGVSTANAM A. MDLV.
SACRORVM EVANGELICORVM LIBERTATE
EXPONENS.

QVAM
IN MEMORIAM PACIS RELIGIONIS
ECCLESIAE NOSTRAE
ANTE HOS CC. ANNOS
CONCESSAE,
MODERATORE
VIRO
SVMME VENERABILI, EXCELLENTISSIMO,
DOCTISSIMO,
SIGISMVNDO IACOBO BAVMGARTEN

S. S. THEOLOGIAE DOCTORE
ET PROFESSORE PVBLICO ORDINARIO,
SEMINARII THEOLOGICI DIRECTORE,
REGIORVMQVE ALVMNORVM EPHORO CET.
PRAECEPTORE OPTIMO
FAVTORE SVMMA PIETATE AETERNVM SVSPICIENDO,
IN IPSIS SACRIS SAECVLARIBVS,
DIE XXV. SEPTEMBRIS MDCCLV.
PVBLICE DEFENDENDAM PROPONET
AVCTOR
IOANNES AVGVSTVS NOESSELT,
HALENSIS.

HALAE MAGDEBVRGICAE,
LITTERIS IOANNIS FRIDERICI GRVNERTI.

(10)

7

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

PRAEFATIO

Cogitanti mihi saepenumero, quid sit, quod ea dei beneficia, quae et tribuuntur plurimis, et rebus maximis occupantur, non magna plerumque exiffimatione suspiciantur ab hominibus, cum multae huius rei occurrebant rationes, tum ea videbatur maxima, quod, quantus eorum valor sit, et inde redundans emolumentum, parum aut nihil homines meditari soleant. Communi hac in re omnium iudicio, non ex scripta aliqua sed nata lege, conuenit, tanto maiori applausu excipienda esse dei beneficia, quanto cum felicitate nostra propius coniuncta sunt, atque quo plurium inseruiunt utilitati; multaque maiori veneratione prosequenda esse, quam populari inter homines consuetudine receptum est. Maximum igitur iis, quae non aliquos modo mortalium, sed omnes, non terrena bona, sed summum dei donum, religionem, spectant, beneficiis statuendum esse pretium,

A

qui

qui inficiaretur, nisi omnem cum ratione sapientiam eiurauerit, fore arbitror neminem. Liberari ab erroribus eaque in cogitando seruitudine, quibus plurima pars mortalium, fati, nescio cuius, inclementia, premitur; mente vel serena, deique verbum tanquam ducem sequi, et vitae beatæ magistrum; fidem suam coram omnibus animo intrepido profiteri, omnibusque violentiæ legibus solum puras propagare posse doctrinas, hæc demum beneficia sunt, quæ, obliuioni tradita, imbecillum ingenium produunt, animumque omni prorsus pietate destitutum. Quod quo turpius sit, planeque, non dicam a Christiano, sed ab homine quouis sapiente remotum esse debeat, eo magis id nobis datum esse negotii existimandum est, vt, quæ in largiendis his bonis se ostendit, eximiam dei bonitatem mirabilemque sapientiam pia mente recolentes, identidem renouemus diuinorum beneficiorum mōnumenta. Bene igitur et sapienter decreuerunt maiores, vt, si qua singularis beneficii, diuinæ ciuitati concessi, memoria recurreret, eo quidem tempore singulari etiam pietate, signisque grati animi eminentioribus celebraretur. Egregia hæc sunt, candidæque pietati convenientissima, sed fit plerumque, hominum, incertum, ignorantia, an fastidio aliquo et leuitate, vt vel de restauranda horum beneficiorum memoria, vel de iis, quæ promotuendæ huic religioni inseruire possunt, parum solliciti reperiantur. Cui malo, si quis, laudabili excitatione industria, medicinam asserre voluerit, neque tamen de singularibus diuinæ prouidentiae circa eiusmodi beneficia vestigiis, e tenebris quasi, quibus inuoluuntur, protrahendis, iisque, quæ vel abdita in illis sunt, vel obliterata propemodum, illuminandis cogitauerit, sine spe finis obrinendi moratur in scopulo.

Inter

Inter ea, quae Deus Christianorum coetui concessit, eminent sine dubio emendatae per LVTHERVVM religionis beneficium. Quanta enim felicitas existimanda est, quod, discussa diuturna illa barbariei caligine, et dissipatis errorum opinionumque praeiudicatarum nebulis, sol Euan- gelii splendide emerferit, expulsisque nocturnis silentiis, iucundissimos luminis sui radios vsquequaque diffemina- uerit. Excitarat diuina prouidentia LVTHERVVM, vt veram religionem, deterfo pristino squalore, quo variis vario- rum commentis foedata erat, dignitati suae decorique re- stitueret. Sed tanta erat vis inuidiae turpissimorumque inter homines errorum, qui solis orientis cursum retardab- ant, vt, quidquid apud ipsos lucis internitebat, effusa caligine exstinguere, nocteque titubare mallent, quam amabili solis calore recreari. Ipse vero deus, tenebris procul faceffere iussis, soli laboranti succurrens, pace re- ligious constituta, diem quasi nobis restituit. Huius di- uini operis cum singulae partes summa admiratione di- gnae sint, ita, quantum dies crepusculum, sic ista pax, quae toti operi colophonem imposuit, ipsam Ecclesiae emendationem mirum quantum superasse videtur.

Redeunt iam isti dies felicissimo fidere, in quibus ante hos ducentos annos, pacem religioni nostrae datam, inestimabile illud caeli depositum, primum parentes no- stri deosculati sunt. Nostrum igitur est, non summis modo diuinum hoc beneficium celebrare laudibus, sed omnia etiam media, ad excitandos aliquantisper fidei no- strae socios, quasi e latibulis suis exturbare; inprimis cum in ea tempora nostra aetas incidisse videatur, in qui- bus nostram, ereptam perniciiei faucibus, Ecclesiam iniqui- us laceffere, dissipare dissidiis, vaferrimisque artificis in eam derudere colluuiem conentur officiosi Pontificis fa- tellites, ex qua vix diuina gratia auxiliante emerfit.

Ego vero, quem indulgentissimus deus natum educatumque ea in Ecclesia voluit, quae LUTHERI ministerio eandem cum Ecclesia, ab ipso Iesu Christo fundata, formam recepit, non inaniter collocaturum esse operam putavi, si laborum meorum, quos Ecclesiae sacros esse cupio, primitias erigendo huius pacis monumento consecrarem, atque singularis, quae in ipsa enituit, divinae providentiae vestigia, rudiori licet penicillo, delinearem. Frustra, fateor, quaerent, qui sublimem sapientiam sectantur, aut quibus sordent omnia, quae abstrusioribus quaestionibus rebusque ex intimis naturae penetralibus petitis non occupantur, aut, qui nihil, quod non vasta profundaque eruditione splendescat, dignum sua contemplatione existimant. Observatores enim sumus, non inventores. Ea autem, quae in probatis historiarum monumentis, tanquam divinae providentiae annalibus, deprehenduntur, diligenter excutere; haec, quam ratione contexta colligataque fuerint, accurate dispicere; ex iis postea, quantum quisque eventus ad producendum alterum, quantum ad efficiendos dei fines fecerit, iudicare, hoc vero et nostra diligentia dignum est, et sollerti rerum diuinarum speculatori sufficit. Mihi igitur, divinae providentiae in comparanda nobis religionis pace vestigia indaganti, in maximo lucro ponendum esse videtur, si non tam disertum aut eruditissimum, quam grati piique hominis munere defungar. Reliqua vero, quae in hac ipsa disquisitione deesse nonnullis videbuntur, sincerum diuinam gloriam esse ferendi, eundemque, quem apud me, hunc apud meos etiam beneficiorum diuinorum sensum excitandi studium largiter compensaturum esse confido.

DISSERTATIO SAECVLARIS
 DE
 ADMIRANDIS
 SINGVLARIS PROVIDENTIAE DIVINAE
 VESTIGIIS
 IN VINDICANDA
 PER
 PACEM RELIGIONIS PASSAVIENSEM
 ET
 AVGVSTANAM
 SACRORVM EVANGELICORVM LIBERTATE.

ARGVMENTVM.

Post bellum Smalcaldicum Carolus V. nimia in captiuos principes acerbitate vsus est, §. I.
 Formulam Augustanam Protestantibus obtrudere voluit, §. II.
 Ipsosque ad subiiciendum se Concilio Tridentino adigere, quamuis nulla salus ab hoc expectanda esset, §. III.
 Clandestinis vero consiliis et ipsum Pontificem et Protestantes labefactare studuit, §. IV.
 Quibus omnibus animos Lutherorum concitauit; ex quibus Mauricius Septemuir, ipsum armis aggressus, ad transactionem Passaviensem commouet, §. V.
 Varias causas, quae Caesarem ad pacem religionis Euangelicis concedendam praepararunt, cuius argumentum enarratur, §. VI.
 Huius praestantia. Duplex circa miracula, in emendatione Ecclesiae procuranda quorundam aduersariorum error §. VII.
 Confutatur, et, quid sibi velint singularis prouidentiae diuinae vestigia, ostenditur, §. VIII.
 Demonstranda ad tria capita reuocantur, §. VIII.
 Vestigia singularis prouidentiae primo in iis, quae vtramque pacem praecesserunt; et quidem 1) Passaviensem. Maximae vires foederatorum Smalcaldicorum a Caesare debilitari prostratae, et post hoc bellum desperata Euangelicorum causa, §. X.

- Vnde ineptum videbatur, si quid contra Caesarem tentare volebant, in specie ex parte Mauriti, §. XI.
- Praesertim, si ipsorum vires cum eximia Caesaris potentia comparantur. §. XII.
- Quod assertum, obiciendo foedus eorum cum exteris quibusdam principibus, labefactari non potest. §. XIII.
- Interim Mauritius bellum aduersus Caesarem decernit, ad quod ipse Caesar securitate sua et naeuo quodam politico ipsi arma suppeditat. §. XIV.
- In hoc bello Caesar singulare ius rationis diuinæ expertus est, §. XV.
- Et felix armorum Mauriti successus atque Caesaris Ferdinandique de pace consilia singularem dei providentiam ostenderunt. §. XVI.
- Quae etiam 2) paci religionis Augustanae procurandae prospexit. §. XVII.
- Et quidem in eo, quod, licet intestinis cum Alberto Culmbacensi dissidiis, societas Evangelicorum rumpetur; (quibus tamen abstinentiam suam declararunt) §. XVIII.
- Atque illi morte Mauricii percellerentur, §. XVIII.
- Omniq; exterorum auxilio destituti essent; §. XX.
- Tamen nullam cum Reformatis inuenerint societatem, paci autem summa constantia insisterint. §. XXI.
- Ad quam Evangelicis procurandam Ferdinandi insoles et conditio apertissima erat, §. XXII.
- Quamque ipsi Pontifices, maxime Paullus IV, promouerunt. §. XXIII.
- Deinde se haec singularis providentia ostendit in remouendis difficultatibus, quae ex ipsa huius pacis indole nascebantur, §. XXIV.
- Inprimis ex reseruato Ecclesiastico, §. XXV.
- Atque ex Pauli IV. arroganti et impotentissima contradictione. §. XXVI.
- Denique ex egregiis effectibus cognosci potest, quia haec pax salutem reipublicae et Ecclesiae restituit. §. XXVII.
- Reipublicae; praedictum illud eo tempore ubiuis fere receptum: pacem ciuilem cum sacrorum diuersitate constare non posse, destruendo, §. XXVIII.
- Nosque ab imperio Pontificis, summoque magistratui ius circa sacra vindicando. §. XXVIII.
- Ecclesiae; tum doctrinarum eius puritatem conseruando, §. XXX.
- Tum etiam nobis potestatem concedendo has doctrinas ad alios propagandi. §. XXXI.
- Vnde coacti sunt ipsi Pontificii, cum arma non valerent amplius, argumentis pugnare, eaque de causa ipsam magis scripturam scrutari. §. XXXII.
- Dissertationis peroratio. §. XXXIII.

§. I.

Ea erat, post traditam Augustae CAROLO V. Imperatori confessionem, illorum facies, qui emendatam religionem, praecunte LVTHERO, ruebantur, ut neque liberum, quod postulabant, concilium, neque precibus et reperita saepius animi integerrimi declaratione, perfectam, ad solum dei verbum religionem instruendi, veniam unquam se impetraturos esse praeuiderent. Minae potius Caesaris, qui edicto Wormatiensi insistebat, summa Pontificis Romani pertinacia, et, quos hinc inde aduersarii moliebantur, belli apparatus, *Protestantes*, ut suae prospicerent securitati, mouebant. Quo factum est, ut, foedere Smalcaldiae inito, firmatis ad constantiam animis, plurimi, qui publice causam dei aduersus Pontificis impietatem defendendam susceperant, arctissimo mutuae defensionis vinculo se coniungerent. Quamuis enim A MDXXXII ab Imperatore tum Suinofurni, tum inprimis Noribergae inducias impetrassent, non tamen pacis tempore omne de bello, non mouendo quidem, sed declinando reprimendoque consilium abiiciendo esse putarunt. Neque male suspicati sunt. Quum enim, irrito semper conatu, lites de religione ortas Caesar componere allaborasset, tandem, honesta quadam belli, quod meditabatur, reperta causa, in comitiis Ratisbonensibus A. MDXLVI celebratis, IOANNEM FRIDERICVM Saxoniae Septemuirum et PHILIPPVM Hassiae principem, in quorum auctoritate tota Lutheranorum vis nitebatur, proscripsit, proscriptorumque alterum, Saxonem, cum prope Muhlbergam ad arma venisset, fusis copiis, cepit, alterum vero PHILIPPVM, cui, fide publice data, veniam belli dederat, dolo delusum in custodiam tradidit. Fractas iam esse omnes *Protestantium* vires Imperator censebat, sed effecit, nescio quo fato, ut illud ipsum, quod omni controuersiae finem imponere videbatur, ipsi maximas grauissimasque turbas concitaret. Contra captiuos eum principes, dici vix potest, quanta acerbitate vsus sit. Namque, indignum domus Saxonicae de se meritorum prorsus immemor, non modo capitis Septemuirum damnabat (1), sed neque innocen-

(1) Sententia damnatoria legitur apud HORTLEDERVM in vasto illo opere,

quod inscriptum est: Der Römischen Kaiser, und Königl. Mayesteten, auch

nocentia ipsius, et mirabili ipsi in vinculis constantia, adeo commovebatur, ut dimississet ipsum, aut tractasset lenius, ut ab ipso potius durissimas pacis condiciones extorqueret, quibus Septemuir, praeter alia multa, omni vindictae et Septemuiratui, vniquam cum posteris suis recuperando, renunciabat (2). Neque vero hoc solum fecit Imperator, sed etiam, inuitis licet et reluctantibus multis Germaniae proceribus, per integrum lustrum, vbiq; captiuum secum, tamquam in triumpho, duxit. In PHILIPPO autem decipiendo, sicuti fraudulentia vsus erat tantum Imperatorem prorsus dedecente, ita non minori in ipsum feueritate utebatur. Non eo contentus, quod, fide fracta, turpiter deceptum in custodia tenebat, grauissimo ipsum etiam carcere multabat (3); et, neque coniugis infantumque PHILIPPI lacrymis, neque crebrioribus multorum maximorumque Europae principum precibus adducebatur, ut ipsum dimississet e vinculis (4); quin potius MAURICIVM PHILIPPI generum, et IOACHIMVM Brandenburgicum, principes optimos, quorum amicitiae, ob egregia de Caesaris salute merita, parcendum fuisset, quique fide sua interposita, PHILIPPO, ut Caesari se subiceret, persuaferant, vana spe detinuit. Quo ipso effecit, ut illi, quem precibus non poterant, armis liberare constituerent (5).

§. II.

Quemadmodum vero quorundam interitu non statim occidunt, qui eadem moluntur; ita parum sibi captiuitate duorum cohortis Lutheranae principum sibi prospexisse Caesar intelligebat, nisi de medio cogitaret, quo eos, qui emendandam esse religionis formam perpetuo clamabant, cum grege Pontificem sequente conciliaret

auch des heiligen Römischen Reichs Stände Handlungen und Ausschreiben von Reichmächtigkeit, Anfang, Fort- und endlichen Ausgang des Teutschen Strugs ic. Vol. II. lib. III. cap. 70. pag. 575. 76.

- (2) Huius transactionis verum atque integrum exemplum videtur HORTLEDERUS. l. c. Cap. 72. p. 522. seqq. exhibet.
 (3) Vide IOHANVM Historiarum sui temporis lib. IV. Edit. Paris, 1606, fol. p. III.
 (4) Lamentabiles legatorum MAURICII

et IOACHIMI querelas, quibus fraudem et acerbitatem Caesaris in PHILIPPO exposuerunt, refert SLEIDANVS Commentariorum de statu religionis et republicae CAROLO V. Caesare libro XXIII. p. 670. seq. Edit. Frf. 1610, qui eorum quoque nomina recitat, qui pro Philippo intercesserunt pag. 673. 74.
 (5) Ipse MAURICIVS hoc inter causas refert, cur Caesari bellum indixerit, in literis ad Germaniae proceres apud SLEIDANVM obuiis. libr. XXIV. p. 695. 96.

ciliarret. Ad quod obinendum in conatiis A MDXLVIII. Augustae Vindelicorum habitis ambiguum quandam religionis formulam confici curabat, ita conceptam, vt neutri parti displicere, sed aequae ab his, qui Augustanae Confessioni addicti erant, quam ab illis, qui in Pontificis verba iurauerant, admitti et in vtramque partem explicari posset. Ad cuius normam quoniam omnis religio et cultus dei publicus, Caesare iubente, dirigendus erat, dum in Concilio lites componerentur, nomen INTERIM fortita est. Hanc cum probassent quidam, qui inconsulte pacem veritati praeferebant, principes (6), ceteris, qui recipere illam volebant, minus ipsaque vi Caesar obtrudere incipiebat. Ita, quae pacis restaurandae gratia elaborata erat formula, multas vtrinq; contentiones peperit. Quamuis enim armis recipiendam hanc formulam quibusdam imperii ciuitatibus persuaderet, neque tamen Pontificis gratiam merebatur, neque, vt ad eam se componerent, plurimi, qui superiorem Germaniae partem incolebant, omnino adduci poterant (7). Procreabat quidem haec formula aliam haud absimilis argumenti, quae *Lipsiense* INTERIM appellatur (8), in qua incommodis quibusdam et dubiae interpretationis locutionibus Caesari verba dare studebant Misniae doctores, amore pacis nimio, vel belli potius timore, excitati; sed hoc metu, non ex animi sententia; non in doctrinis grauissimis, quas ambigua oratione inuoluebant, sed in rebus medijs; non approbante, sed reclamante feuciore Lutheranorum parte factum esse, diuturnae illae de *Adiaphoris*, vt vulgo appellantur, concertationes testantur. Hac vero violentia Caesar MAURICII et IOACHIMI Septemuirorum in primis animos in se concitabat, qui iam demum, quali in *Protestantes* animo esset, intelligebant; suaeque religioni interitum parari, ducto ab acerbitate Caesaris argumento, augurabantur.

B

§. III.

(6) SLEIDANVS lib. XX. p. 579. 81.

(7) Copiosius haec enarrauit SALIGIVS in *Historia Augustanae Confessionis germanicae* exarata, qui de violentia, qua Caesar quibusdam ciuitatibus *Interim* obtulit Vol. I, p. 583. seqq. deque

is, qui formulam non receperunt, p. 605-609, et quo animo Pontifex ipsam considerauerit p. 577. seq. exponit.

(8) Huius historiae delineatam vide apud SALIGIVM, I, c. libro III. cap. V.

§. III.

Concilium, in quo componendas de emendanda Ecclesia lites Imperator promiserat, erat sine dubio illud, quod iam ante susceptum bellum Smalcaldicum Pontifex, Caesari satisfactorius, *Tridentini* coegerat. In hoc spem suam Caesar collocasse videbatur; contra ex Pontificis moribus funestum rerum suarum exitum Protestantes praestolabantur. Neque tamen ipsis, quamuis fractas esse vires suas sentirent, Caesar minis adhortationibusque persuadere poterat, ut huic se Concilio subiecissent. Quidam enim boni expectandum erat ab isto concilio, in quo, non de corrigendo Ecclesiae statu amice deliberare, sed iudicis instar sententiam dicere Pontifex constituerat; in quo non patres ceterarum regionum confcripti, sed vnice Pontificis legati, demta reliquis iudicandi potestate, decernebant ⁹⁾; in quo ipsae *Protestantium* doctrinae, sine causa cognita, sine eorum defensione, sine omni ratione, solo *Anathemate* interposito, condemnabantur ⁽¹⁰⁾. Negabant *Protestantes*, et id iure quidem, se in vllius concilii decretis acquieturos, nisi ita comparatum esset, ut Pontifex omni iudicandi decernendique potestate priuatum se listeret, ipsi vero non reorum personam sustinerent, sed pari cum aduersariis iure vterentur. Episcopos fide, quae Pontifici se obstrinxerant, liberandos, omniaque haftenus in detrimen-

(9) Referta sunt fere omnia, quae de Concilio Tridentino ad nostram memoriam pervenerunt, monumenta querelis de insolentia Pontificis eorumque quos ad Concilium miserat, legatorum. Desistantur hanc violentiam ipsi illi, qui addicti Romanae Ecclesiae Concilio inter fuerunt. Ex quibus, ne omnia auctoritati SARPPI superstruere videar, sola excitabo Hispanorum testimonia ex illa collectione petenda, quae sub titulo: *Lettres et memoires de FRANÇOIS de VARGAS, de PIERRE de MALVENDA, et de quelques Evêques d'Espagne, touchant le Concile de Trente; traduits de l'Espagnol, par MICHEL LE VASSOR; Amsterdam MDCXCIX.* prodit; ubi VARGAS in *Memoriis suis* Part. I. p. 35. seqq., in litteris ad Episcopum Arrebatensem pag. 103. seq. 164. 188. seqq.

395. 421. sexcentisque aliis locis et PETRO DE MALVENDA ad eundem p. 147. cet. gravissime de insolentia legati Pontificii ipsiusque Pontificis conqueruntur.

(10) Differendum fuisse doctrinarum, quas dissentientes defendebant, examen et condemnationem probe cordatioris in Concilio patres et legati perspexerunt. Ipsum Caesaris legatum condemnationi communionis sub utraque contradicisse SARPPIUS refert in *Historia Concilii Tridentini* p. m. 557. 58. Nimiam vero in reiiciendis doctrinis praecipitantiam et alios male habuisse, docent querelae VARGAE l. c. p. 106. 120. etc. MALVENDAE p. 147., ipsiusque GRANVELLANI in epistola ad VARGAM p. 174.

trimentum Protestantium in Concilio pronunciata abroganda postulabant. Quibus eorum postulatis nihil fuisse aequitati convenientius, omnes aequi rerum arbitri perspiciebant; solus Romanorum Pontifex, his concessis de auctoritate sua desperans, illud capere non poterat ⁽¹¹⁾. Ille enim, quidquam se mutaturum esse in legibus haecenus in Concilio latis, pro more suo simpliciter negabat ⁽¹²⁾ (est enim tanti viri tamque nobilis auctoritas sua decreta defendere), neque alia lege dissentientes admittendos dicebat, nisi se omnia in Concilio constituenda approbaturus esse polliceretur. Eo usque tamen nostri Caesaris voluntati cedebant, ut se, legatos doctoresque suos, cum noua fidei suae confessione, *Tridentum* missuros esse promitterent; cuius rei gratia et in Saxonia, et in ducatu Wurtembergensi scriptis singularibus in Concilio exhibendis fidem suam exponi curabant ⁽¹³⁾; quamuis, dum Pontifex rebus Concilii praeerat, nullam rerum emendationem expectandam esse pulchre intelligerent. Quod quidem, ut meruebant, accidit. Quamquam enim Pontificis homines precibus moritibus Caesaris aures paulisper praebere videbantur, omnia tamen sic instruere didicerant, ut facile appareret, ad dissentientes non audiendos sed condemnandos, ipsos confedisse. Namque Protestantes differendum usque ad aduentum suum de doctrinis iudicium vouerant; illi inter ipsa pacis consilia in eorum sententias Anathemata vibrabant. Hi grauissimas desiderabant de doctrinis moribusque corrigendis deliberationes; illi rebus leuioris momenti definiendis occupabantur, maioresque vel remissius tractabant ⁽¹⁴⁾, vel

B 2

prae-

(11) Digna sunt, quae hic notentur verba SLEIDANI, qui legati Argentoratensis in Concilio vicem iustituit lib. XXIII, p. 670, atque legatum Pontificis, ait, ita sensisse: *Eos, qui doctrinae regulam atque modum reuerenter accipere et obtemperare debeant, suis maioribus velle praescribere, perquam hoc esse tum absurdum, tum indecorum.*

(12) Hanc iam ab initio Pontifici mentem fuisse, ipsa bulla resurrectionis Concilii docet, quam IULIUS III, Pontifex euulgauit, quae plerumque collectionibus Canonum et decretorum huius Con-

cilii adiuncta est. In editione PHILIPPI CHIFFLETII *Lugdunensi* de A. MDCCXXXIV habetur pag. 87-89.

(13) Conf. de vtraque hac formula summe reuerendi multique mihi nominibus colendi PRAESIDIS *Erleuchtung der symbolischen Schriften der evangelisch lutherischen Kirche*, in Appendice S. 149, et 163.

(14) VARGAS ad Episcopum Atrabatensem, l. c. pag. 162: *Le remarque fort bien, inquit, qu'on traite ici légèrement des matières importantes et d'une grande étendue.*

praeteribant silentio, de ipsa vero Ecclesiae emendatione ne fando quidem cogitabant ⁽¹⁵⁾. Hi non ad Pontificis, sed concilii iudicium prouocabant; illi legatos ipsius adeundos esse, eorumque ius et auctoritatem dictatoriam agnoscendam imperabant. Hi non ex auctoritate hominum, putabant, sed ex sacrarum litterarum oraculis, decidendas esse controuersias; illi, *scripturam esse rem inanimem atque mutam*, dicebant, *sicut etiam reliquae leges politicae, iudicis autem accommodandam esse vocem, ut recte perciperetur* ⁽¹⁶⁾. Hi quidem non detrectabant legatos ad Concilium mittendos, modo, ut legitime ipsis a Concilio caueretur, volebant. Quid vero illi? Recusant initio, postea ne eas quidem ipsis condiciones largiri volunt, quas olim Bohemorum legatis Concilium Basileense concesserat; immo de eo, an Protestantium legatis locus et consueti honores concedendi essent, disputare poterant ⁽¹⁷⁾; et, ut vno verbo complectar omnia, nihil prius meditabantur sanctissimi dictatores, quam id, quod ingratisimum fore dissentientibus, eorumque animos irritare posse arbitrabantur; atque in eo omnem ingenii vim expromebant, ut nexis, quos expediri nulla ratione posse credebant, difficultatis nodis, eorum aduentum et retardarent, et, cum iam accessissent, ipsis discessum, ruptis omnibus deliberationibus, persuaderent ⁽¹⁸⁾. Quibus rebus factum est, ut quum ab altera parte, perpetuis Caesaris mandatis, quibus iracundiam saepius miscebat, ad subiiciendum se huic concilio adigerentur, ab altera autem flammam potius et proscriptionem, quam rerum emendationem a Concilio expectare possent, desperata emendatae religionis causa videretur.

§. IV.

(15) Vide MALVENDAE epistolam I. c. 147. et VARGAE p. 164. 188. 234.

(16) Sunt verba, quibus Protestantium legatis responsum est apud SLEIDANVM lib. XXXII. pag. 683.

(17) Nisi quis SARPPIO loc. cit. pag. 624. fidem habere voluerit, satis tamen, de ridicula hac disputatione testatur ipsa Protestationis formula a Concilio promulgata, (quam LE VASSOR civitatis commentariis inseruit, pag. 471. seqq.) ne ob disputationes, quae tam de personis

comparentibus mandatisque et scripturis exhibendis, quam de loco ad sedendum per sonis assignando, oviri possent, felix ipsius Concilii progressus retardetur.

(18) Nihil magis, quam aduentum Protestantium extinxisse Pontificem iam VARGAS observauit I. c. p. 104. 5. 274. ipsumque, refert, eorum causam, qua ratione speciale disiumpi posset Concilium, cogitasse p. 311. 545. omnibusque modis tentasse, ut ipsos ad discessum adigeret p. 397.

§. IV.

Haec tamen fuissent tolerabilia, si adhibita, qua pollebat, potestate, Caesar liberum religionis exercitium *Protestantibus* concedere voluisset; nunc, et multo blanditiarum strepitu, et simulato pacis studio hoc tantum quaerebat, ut utramque partem, et ipsum Pontificem, et eos qui ipsius auctoritatem in sacris oppugnabant, clandestinis machinationibus frangeret. Ancipiti, fateor, premebatur periculo. Hinc iram et indignationem Pontificis, maximoque principum ab ipso ad defendendam dei causam excitandorum tumultus; illinc intrepidum Lutheranorum animum metuebat, qui animam citius quam fidem semel receptam sibi eripi paterentur. Itaque, quamvis non ignoraret, auctoritatem Pontificis multum suae ipsius auctoritati detrahere, fractisque eius viribus, tutius se regiones, quas Pontifex saepius attentauerat, possidere posse; tamen non vi ipsum, sed dolo suppressere, satius fore putabat. Quod vero, Pontifici, incertum est, an *Protestantibus* maius detrimentum attulerit. Nouerat argutus Imperator, res curiae Romanae diu consistere non posse, nisi in Concilio Pontifices de suis suorumque moribus emendandis, deque grauissimo rerum sacrarum abusu abrogando emendarent. Idcirco, ne rebus Pontificis palam obicem ponerè videretur, multis honorum verborum crepundiis statorem se et defensorem cathedrae Romanae promisit, ipsius nuru, ut omnia in Concilio gererentur, litteris ad ipsum datis concessit⁽¹⁹⁾, denique se saepius ad extirpandam Lutheranorum cohortem iureiurando obstrinxit⁽²⁰⁾. Iisdem in destruenda horum societate artibus utebatur. Eos enim, qui ipsi viribus validi videbantur, in quibus erat MAURICIVS Septemuir, conciliare sibi beneficiis, et ad ipsos *Augustanae Confessioni* addictos labefactandos adhibere, ce-

B 3

teros

(19) Ita Caesari cum Pontifice, ut restituendum ipsi Concilium Tridentinum persuaderet, convenisse, VARGAS in schedula ad Episcopum Atrebarensis l. c. p. 63. 64. refert, qui, quamvis his litteris alium sensum vindicare studeat, de ipsa tamen litterarum fide, quid dubitet non inuenit.

(20) Legitur apud HORT LEDERVM. lib. III. cap. 3. p. 248. seqq. pactum Caesaris cum Pontifice, quo ad eradicandum *Protestantium* haeresin confenserunt. In commentariis vero LE VASSORI ipse GRANVELLANVS, consiliorum Caesaris peritissimus: Caesarem mortem prae suscepturam quam conscientiae libertatem *Protestantibus* concessuram esse, confitetur. pag. 561.

teros dissidiis et contentionibus intestinis, maxime ex formula Augustana natis, eneruare conabatur. Quibus omnibus effecturum se esse putabat, ut, quum talis rerum sacrarum emendatio, qualem *Protestantes* desiderabant, non esset a Concilio expectanda, neque pacis sed belli semina famosum illud *Interim* sparsurum esse praevideret, ipsos viribus destitutos, magna cum pietatis et iustitiae specie, tanquam pertinaces rei publicae turbatores, qui omnia pacis consilia spreuissent, funditus posset prostrernere.

§. V.

Non ferenda haec videbantur MAVRICIO reliquisque Lutheranorum principibus. Iam enim Caesarem vix per cuniculos emendatam religionem conuellere amplius, sed quem animum aduersus eos sumpserat, quibus dei auctoritas potior erat quam Pontificis Caesarisque amicitia, cum in ipsorum sanguinem exerciturum esse persentiscebant. Cuius saeuitiam cum extinguere cedendo non possent, quicquid ipsis erat virium colligendum, armisque id sibi vindicandum decernebant, quod rapaci manu Caesar ipsis eripere minabatur. Inter hos maxime MAVRICIVS, nouus Saxoniae Septemuir, quem sibi totum deuinxisse Caesar putauerat, summis multorum precibus, sociorum calamitate, subdolaque Caesaris indole commotus, ut, sibi cum hoste potentissimo, ad cuius impetum retundendum propriae vires non sufficerent, depugnandum esse, intellexit, totam conceitauit viciniam, imploratoque regum Galliae Angliaeque aliorumque Germaniae procerum auxilio; ipsis illis copiis, quibus, iussu Caesaris, Magdeburgum, urbem Augustanae Confessioni mordicus inhaerentem, oppugnauerat, ipsum Imperatorem adortus est. Qua in expeditione cum secundo Marte pugnaret, nouitate rei tamque curioso principio Caesar perterritus, faciliorem se causae Lutheranorum praebuit, neque solum IOANNEM FRIDERICVM ocuis ex captiuitate dimisit, sed paulo post etiam Passaviae liberum religionis exercitium Augustanae Confessioni additis vlro concessit, donec in comitiis intra sextum mensem habendis, quae in quaestione erant, rite placide

cideque componerentur ⁽²¹⁾. Sic ille, qui res Lutheranorum maxime turbauerat, MAVRICIVS, rem ipsis prudentia & fortitudine restituit! Sic infirmus ille, vt videbatur, princeps Imperatorem subegit, qui leges toti fere terrarum orbi dictitabat! Sic sine vlla clade id sua celeritate effecit, quod tanti exercitus, tot preces, tot principes, frustra tentauerant!

§. VI.

Post haec tres propemodum anni transierunt, in quibus nondum coacta erant, quae Caesar promiserat, comitia. Neque, bello nimium implicatus, poterat de pace inter dissidentes de religione satis cogitare, quamuis multae caeque grauissimae, et Caesarem et fratrem ipsius, rationes, ad pacem Euangelicis nunc demum concedendam, commouerent. Pertaesus enim multorum, quibus fere occubuerat Caesar laborum, reliquum vitae suae tempus quiete transigere, eaque de causa imperio publice renunciare decreuerat. Non tamen turbulentam et intestinis perrurbationibus disruptam relinquere Germaniam voluit, sed, cum armis amplius non posset, pace exoptata animos Lutheranorum superare, imperiumque laudabiliter gestum augusto sine coronare constituit. Componendas igitur de religione lites in comitiis Augustae Vindelicorum habendis FERDINANDO fratri, regi Romanorum, tradiderat, qui pace *Protestantes* sibi conciliare non nihil et re sua esse arbitrabatur. Rationes vero ad acceleranda comitia ipsum commouentes quemadmodum permultae fuerunt ex FERDINANDI parte, de quibus aptior erit infra dicendi locus, ita non inter leuissimas reputandum erat, quod patres Tridentini Concilii, postquam inferiorem Germaniae partem armis MAVRICII personantem audierant, concilio, bona cum Pontificis venia, soluto, fuga salutem

(21) Huius passionis, quae induciarum magis quam pacis nomen meretur, formula in omnibus fere constitutionum recessuumque Imperii collectionibus, aliisque locis, e.g. apud HORTLEDERVM. I. c. Vol. II. lib. V. cap. 14. p. 1327 seqq. et CHRISTOPH. LEHMANNVM in *Actis de pace religionis*

lib. I. cap. I. deprehenditur. Recentissime ipsam recudi curauit IOANNES ERHARDVS KAPPIVS, Vir de memoria Reformationis variis scriptis optime meritus in dem freudigen Andenken des ersten Religions-Friedens: Jubel-Fests p. 177. seqq.

tem petissent, nec adeo Concilium, ad quod remitti *Protestantes* poterant, superesset. Cui argumento non exiguum pondus addidit ea, quae AVGVSTO, Saxoniae Septemuiro, cum CHRISTIANO Daniae rege, ob ductam eius filiam, intercesserat, necessitas, quem FERDINANDVS, si de pace religionis diligenter laboraret, amicum sibi deuotissimum, sin minus, fortissimum inimicum praefagebat. Quare, auctoritate CAROLI Imperatoris, qui absens in Belgio degebat, munitus, edictum de habendis Augustae A. MDLV comitiis promulgauit, simulque, vt omnes dissidentium principes, ipsi se, rationum feliciter subducendarum gratia, sisterent, amice hortatus est. In ipsis vero his comitiis, quorum historiam infra paulo diligentius enarrabimus, post varias altercationes feliciter compositas, ii, qui potestati Pontificis Romani se huc vsque subduxerant, Augustanae Confessioni addicti, exoptatissimam illam, diu sed frustra quaesitam de iugo curiae Romanae libertatem publice tandem aliquando impetrarunt. In illud scilicet vtraque litigantium pars consentiebat, vt, quam huc vsque Euangelici strenue defenderant, de sacris sentiendi, doctores atque ministros constituendi, omniaque, quae ad dei cultum pertinebant, ex mente sua instruendi perfecta libertate, iisdemque iuribus communiter cum aduersariis vterentur; ita quidem, vt neque eorum religionem, qui Pontificis disciplinam probabant, vilo modo turbarent, neque ab illis quid sibi metuendum esse arbitrarentur. Neque vero id solum, sed relinquebatur etiam vnus cuiusque arbitrio, vt ex ea religione, quam huc vsque confessus erat, ad alteram impune, si placeret, transire posset, ea tamen lege, vt, si quis ex coetu Pontificiorum, sacro ordini adscriptus, ad Lutheranorum societatem se conferret, ea, hac ipsa secessione, bona, quae haectenus muneris beneficium possederat, veltiori Ecclesiae restitueret; (quam sanctionem *Reseruarii Ecclesiastici* nomine insignire solemus). Muniebantur haec omnia mutua foederis conferuandi promissione, et omnes, qui, quacunq; ratione, auctoritati huius constitutionis detracturi essent, hostes totius Imperii declarabantur (22).

§. VII.

(22) Ipsam huius pacis instrumentum qui conferre voluerit, adeat citatos supra

(not. 21.) Scriptores, in specie LEBMANNVM lib. I. cap. XXXIV. et

§. VII.

Numquam profecto satis aestimari potest tantum tamque excellens dei beneficium, quo nobis leges adeo humanae concessae sunt, ut, ex sapienti viri cuiusdam sagacissimi sententia ⁽²³⁾ *vix quidquam sit, quod illius saeculi superstitionem, ignovantiam et infelicitatem, vnaque necessitatem emendationis clarius demonstret, quam id ipsum, quod est scriptis, rixis et bellis plerique Germanorum adduci debuerint ut in leges tam aequas, sanaeque rationi ac sacris litteris aequo conuenientes consentirent*; leges, quae exoptatissimam nobis felicitatem attulerunt, circaeque quas procurandas tot singularis providentiae diuinae vestigia apparuerunt, ut satis, hanc pacem plane auream esse et quasi diuinitus conditam, luculenter demonstrent. Quae quidem documenta quum ex probatis, quae memoriae nobis proditae sunt, historiatarum monumentis eruere, omniumque conspectui exponere, nobis animo confluturum sit; non alienum videtur quaedam dicendis praemittere, ex quibus, et nostrum demonstrandi modum, et quid in hac disquisitione expectandum sit, facile quilibet possit intelligere. Fuerunt scilicet inter religionis nostrae aduersarios, qui, postquam ex historiatarum campo quaedam hinc inde decerpserant, nescio quid inuenisse sibi visi sunt, quibus id, quod in procurata ope LUTHERI sacrorum emendatione diuinum est, labefactarent. Horum alii miracula postularunt, quibus diuinam religionis nostrae originem demonstraremus; his enim qui desistuntur, eos quidem, putant, si medicam veritatibus, quae diuinae habentur, manum adiacere velint, non diuinitus excitatos esse posse. Aliis autem, et iis quidem non admodum indoctis, nihil in religionis istius saeculi emendatione, paceque religionis procuranda, singulari videtur. Quid quaeso mirum est, inquit, emendationis opus bene succedere, quod a multis iisque potentissimis principibus, suo ipsorum commodo ductis, sustentatur? quod homines ab intolerabili iugo in libertatem vindicat? quod sententias disseminat cuius prudenti ingenuoque homini perplacentes? Pacem

C

vero

CL. RAPPVIVM p. 212 seqq. Eius quoque argumentum quinque tabulis distinctum exhibet IOANNES GODOFREDVS DE MEIERN in diffuso isto splendidissimoque opere, cui nomen: *Asterum pacis Westphalicae publicorum*

dedit, in cuius Tomo I. post praefationem inueniuntur.

(23) Summe reuerendi Excellentissimi-que IO. LAVR. MOSHEMI *Institutium historiae Christianae recentioris*, pag. 73.

vero impetrare ab iis, qui vel inuiti, ad illam concedendam, vi metuque adiguntur, id vero neque arduum est, neque in hoc terrarum orbe non vbiuis obuium. Quorum in opinione quum sententiam versari multos, vtraque vero diuinum circa hoc opus providentiam, cuius causam, circa religionis pacem maxime, defendendam suscepimus, non parum eleuare videatur; contra vtramque dicendum breuiter existimo.

§. VIII.

Qui spuriam putant religionis emendationem, quoniam miraculis susceptam hanc facrorum mutationem nostri Confessores non confirmauerint, ii profecto, si dicendum quod res est, cum ipsis miraculis deum sui causa delirantem postulant. Quod si enim, qui ista desiderant, homines essent, qui omnium falsarum opinionum temeritate derepta, veritatem, vbiunque gentium est, scrutarentur, iam audiendos esse eos dicerem; quamuis nec ita sentientes anxie miracula postulaturos esse arbitrarer. Nunc, quum, qui haec obiciunt, Fanatici plerumque sint, aut de Pontificis grege homines: hi vero, qui inter delirantium somnia pubescunt, qui traditionibus, qui auctoritatibus, qui sexcentis aliis ingenium moresque corrumpentibus nutriuntur, non magis sapere possunt, quam bene olere, qui in culina habitant. Atqui si verum est, quod nemo sapientum dubitat, posse deum, certas huius terrarum orbis mutationes sapienter connectendo, satis demonstrare, se singulari quodam modo hunc illumue euentum direxisse; quidnam eo in casu miracula postulare aliud est, quam velle, vt deus stolide imprudenterque agat? Eiusmodi providentiae diuinae specimina si desiderant aduersarii, nos ad producenda ea, quae miraculorum in hac disputatione locum sustinere possunt, semper paratos inuenient. Quae si minus ipsis videntur sufficere, neminem difficilium miraculis conuinci posse, quam ipsos horum miraculorum fautores, facili negotio demonstrabimus. Sed ferendi fere sunt qui requirunt miracula, si cum iis conferantur, qui singularem dei providentiam ab hoc omni negotio abfuisse volunt. Ipsi enim, nisi omnem penitus ex hoc mundo providentiam proferibunt, leuibus atque inanibus sonis ludibria quaedam excitare videntur. Namque
 eorum

eorum plurimi, ne dicam omnes, sunt, qui ipsa miracula iocum risumque faciunt. Quod si igitur nihil diuini, omnia naturalia in hac rerum serie deprehendunt; quid aliud quam miracula desiderant, si de harum rerum diuinitate constare oporteret? quid igitur aliud, quam ut deus ipsis se deridendum propinet? Quo vero quid ineptius fingi potest? quid pio et sapienti turpius? Sed ne me putes, inuidia in hos ductum, ipsis aliquid affinxisse, bonamente errasse credamus; negligentiae tamen notam profecto non effugiat. Omnia, aiunt, ad pacem efficiendam iam conspirarunt (placet enim hanc prae reliquis in mutatae religionis negotio considerare). Largior, si de felici rerum nostrarum exitu loquuntur; neque enim hoc a nostra sententia alienum est. Largior etiam, si, omnes euentus in vnicum hunc finem conspirasse, dicunt; modo id mihi concedant, ipsa religionis nostrae fata, alium, quam subsecutus est, rerum exitum promississe; contra hoc enim qui negant, in sequentibus instituetur disputatio. Quod vero si concedunt, num, nisi omnem velint prouidentiam tollere, singularem dei circa haec curam in dubium vocare possunt? Recte autem de his dici potest, quod, in destruendo atomorum concursu, contra EPICVRVM CICERO monuit ⁽²⁴⁾: *In rerum, inquit, natura duo quaerenda sunt, vnum, quae materia sit, ex qua quaeque res efficiatur; alterum, quae vis sit, quae quidque efficiat; de materia disseruerunt, vim et causam efficiendi reliquerunt.* Atqui, si mirifice, quod aiunt, omnia ad promouendam pacem conspirarunt, numquid sine ratione id accidisse putant? numquid, diuinam prouidentiam concedentes, otiosum spectatorem deum fuisse in causa grauissima contendunt? numquid igitur, ipsum deum omnia apte ita et concinne disposuisse, inficiabuntur? Est utique, ita omnes huius mundi euentus sapientissime summum numen coniunxit, quod omnem consilio suo mundum administrat, ut admirabilis quaedam sit continuatio seriesque rerum, qua efficitur, ut, qui inter se apti colligatique videntur, euentus sibimet inuicem manum quasi auxiliatricem porrigant, neque eorum sit quisquam, qui ad alterum promouendum efficiendumque nihil plane conferat. Neque tamen negari potest, siquidem omnia inter

(24) *De studiis bonorum et malorum* lib. I. cap. 6.

se magnitudine et quasi gradibus differunt, quosdam inter illos, praestantiori quadam dignitate eminere, quippe qui ad summum, quem sibi in condendo mundo deus praefixit, finem obtinendum propius spectare videntur. Circa quos singularem plane dei curam esse, nemo inficiatur, qui deum optimum esse praestantiorum rerum aestimatorem nouit. Hunc vero in demonstranda singulari sua circa quosdam euentus prouidentia modum deus adhibet, vt, quum omnia consueto quodam et semel recepto quasi ordine in mundo progrediantur, in iis non vulgari modo omnia, quae ad eiusmodi euentum efficiendum pertinent, disponat, sed leges aliquantisper migret, quibus alioquin omnia in hoc terrarum orbe reguntur. Quae si ipsa rerum connexionione obtineri non possunt, *miracula* prodeunt, quibus id efficitur quod vires rerum huius mundi excedit. Enimvero accidere solet saepius, vt eueniant quae cum consuetis legibus minus conspirare videntur; ita tamen, vt apta et mirabili rerum a deo facta dispositione efficiantur. Haec quum ad *miracula* proxime accedant, non inepte *quasi miracula* diceres, quae non minori singularis diuiniae prouidentiae documento sunt, quam ipsa *miracula* ⁽²⁵⁾. Fit saepius, vt negotii cuiusdam suscipiendi consilium capiant homines nec sapientia, nec proposita sibi efficiendi potestate destituti. Omnia, quidquid sana ratio, quidquid omnes sapientiae leges imperant, arripiunt. Inspere videretur, qui hac ratione obtentum iri finem constitutum dubitaret; omnia enim ad hunc producendum adeo consentiunt, vt eadem fere certitudine futurum finem, quam media quae ob oculos habent, tenere videantur. Sunt alii, qui eum destruendum cupiunt, qui tamen et viribus destituuntur, et eiusmodi vruntur mediis

(25) Vellem ego, ne inuidia verbi labefacteretur oratio mea. Constat inter omnes, quem male terminus *miraculorum* aduersarios hac in re habuit, postquam R. SAUBERTVS librum *Noribergae A. MDCXXXI. forma quater compilata* emisit, huius tituli: *Miracula Augustinae Confessionis D. i. Wunderwerke der Augustinischen Confession, welche sich bey Uebergung derselben, und folgender Zeit zugetragen.* In quo

quamuis quaedam admisceat ad singularis cuiusdam dei prouidentiae specimina, quae nomine *miraculorum* insigniuit, non pertinentia: tanto tamen clamore ad irridendum ipsius studium opus non erat; quod malem argumentis impugnasset, quam ridiculo in verbum imperu. Bono autem sensu, quod simile miraculo est, *miraculum* dei posse in hoc negotio, arbitror.

mediis, quibus contrarium potius, omnium consensu, producere-
tur. Sed proficiunt hi, qui delirare videbantur; illorum media
non solum felici carent successu, sed illud ipsum iis ipsis mediis
efficitur, quod iis evitare voluerant, eaque obstaculo sunt, quae,
ex omnium sapientum opinione, rei promouendae certissime in ser-
uiebant. Quae si quando in mundo contingunt, in quo omnia
summi numinis voluntate diriguntur, habes in quibus singularis
diuinae prouidentiae vestigia apparent. Iam quaeso, si ceterae mun-
di partes bene constitutae sunt, num singularem curam, qua deus
ea, quae ad ciuitatem suam regendam maxime pertinent, modera-
tur, ab ipso, tamquam ab inerti gubernatore, neglectum iri veri-
simile est? Quid ergo est? Vituperatores oburgatione digni
sunt, qui hac in re modum prouidentiae constituunt. Istud enim
est sapere, si quae in republica dei mutationes eueniunt, non, quae
ante pedes modo sunt, circumspicere, sed ea etiam ad curam dei
circa huius mundi euentus referre, indeque, num diuina appro-
batione fiant, num secus, subductis bene rationibus, iudicare.

§. VIII.

Huiusmodi vero singularis diuinae prouidentiae specimina,
vtrum in comparanda nobis per pacem Passauiensem et Augusta-
nam sacrorum libertate deprehendantur, iuuat pluribus inquī-
rere. Quae ut intelligantur melius, tria quasi vel, si mauis,
quatuor, fundamentorum instar, principia non facile in dubium
reuocanda ponam; quibus vtrique paci accommodatis, quemuis
mihi daturum existimo, eminentiori quodam modo diuinum nu-
men circa hanc pacem fuisse occupatum. Primo itaque mihi rati-
ocinari liceat: Si, qui aliquam religionem sectantur, tanta vi
pollent, vt aliquem, qui summo animi feruore hanc religionem
ad interuencionem vsque persequitur, principem facili supplantare
possent negotio; si tamen hic tantas copias vno quasi ictu pro-
sternit, omnem aduersariorum societatem dissipat atque ad sum-
mum potentiae fastigium pertingit; si, qui ex communi quasi nau-
fragio enatarant, et viribus destituuntur, quibus tanti principis,
ad cuius nutum pars orbis terrarum maxima componitur conatus
pauillisper retardent, et, si tale quid tentare velint, certissimum

praeuidet interitum: dementiae non videtur abfimile, cum exigua manu tantum adoriri principem, omniumque iudicio infaustus rerum exitus praefagiendus est. Quodsi deinde ipse ille princeps, consilio et sapientia excellentissimus, his aduersariis ipsa tela, quibus perfodiatur, suppeditat; quodsi exigua manu ipsum felicissime superant, eique, viribus aduersariis longe adhucdum maiori, pacem extorquent; quod si denique ea omnia, qui firmissimo ipsi praesidio esse et ad obtinendos fines aptissima videbantur, id ipsum efficiunt, quod summum ei affert detrimentum: recte inferitur, diuinam prouidentiam haec omnia, modo quodam singulari, direxisse, manum illam exiguam non sine afflatu aliquo diuino fuisse, denique, deum ipsum inimicorum disturbasse consilia. Porro: Si exigua haec societas, viribus vix ac ne vix quidem refectis, intestinis rumpitur dissidiis, firmissimo, in quo fere solo innitebatur, fulcro priuatur, nec habet alios, quorum auxilio opibusque subleuetur; si isti homines omnibus paene viribus carent, nec est, praeter fidem istius principis longe fortioris male ambulantis, cui spem suam superstruant; si, his non obstantibus, aliorum auxilium non circumspiciunt, animi tamen fortitudine, spe decrefcente, crescunt; si ipsi denique eorum aduersarii, vel necessitate quadam aliunde interueniente adigantur, vel actionibus suis, nihil tale cogitantes, pacem comparant, in qua liberum inimicis religionis exercitium conceditur: consequens est: ipsum deum huius pacis quasi architectum fuisse. Pergamus: Si in concilianda pace inimici contra ipsius religionis suae principia, maxima cum iactura multorum summorumque bonorum, hominibus pacem concedunt, quos viribus longissime superant, eorumque vehementia quasi nulla prorsus potestate sustentata, vel inuiti, ad pacem sancendam commouentur; si ipsi illi, quorum res haec pace in maximum discrimen adducunt, ipsis moribus suis pacem sibi molestam promouent: non aliter iudicari potest, quam quod ipse deus, dissipatis difficultatum nebulis, regimine suo singulari hanc pacem procurauerit. Denique: Si ipsa haec pace duo illa fundamenta, quibus et aeterna nostra felicitas et salus publica innititur, in pristinum restituantur; perspicuum est: non tam ab hominibus quam diuinitus hanc pacem esse conditam.

§. X.

Nunc quoniam haec omnia paci religionis afferenda videntur, ipsa huius utriusque pacis fata consideremus! Omnis ante bellum Smalcaldicum salus, emendataeque per LUTHERVM religionis securitas, in foedere illo inniti videbatur, quod ad vindicandam, si opus esset, religionem suam, et ab imperio Pontificis libertatem, Smalcaldiae *Protestantes* fanciuerant. Neque nihil metuentum esse ab hoc foedere ii putabant, qui Pontificis auctoritatem tuebantur. Ipsa enim experientia edocti erant, quantum semper effecerint in Italia in Imperio societates, ad quas Germanis, si quid magni moliebantur, omni tempore recurrendum fuerat. Huius vero societatis sodalibus et imminens periculum, et ipsa societatis causa, religio, cuius maximum est in hominum animos imperium, maximum omnia suscipiendi ardorem inaspire videbatur. Et tantae profecto erant Smalcaldicorum vires, ut, quum constarum esset bellum, ingentem, qui supra centum millia militum assurgebat, exercitum aduersus Caesarem educerent. Contra vero Caesar vix vilo tempore viribus copiisque destitutum se magis senserat, quam quum ipsum bellum in *Protestantes* suscipiendum meditaretur; neque vllum est dubium, si res suas foederati serio instituisent, facili negotio exiguum Caesaris exercitum funditus prostrernere potuisse. Sed intempestiua foederatorum sollicitudine, qui Caesarem prius armis aggredi religioni sibi duxerant, et hinc orta inter ipsos dissensione efficiebatur, ut nimium cunctando nihil agerent, ipsique Caesari sui opprimendi occasionem, in summum rerum suarum detrimentum, suppeditarent. Hic vero, qui consilio potius quam armis labefactandos esse aduersarios arbitrabatur, acutissima ratione se ab ipsis redemit, eo quod, quos nouerat Augustanae Confessioni addictos, ad suas pertrahere partes studeret. Sum iam sociis Smalcaldicis auxilium denegauerat IOACHIMVS II Brandenburgicus Septemuir; MAVRICIO autem Saxoniae duci, IOANNI Custrinenti, Electoris Brandenburgici fratri, et ALBERTO Marchioni Brandenburgico facile Caesar persuadebat, ut velad ipsos Aug. Conf. socios impugnandos se accingerent. Hac ratione factum est, ut vniti nihil contra Caesarem, licet viribus multo

infe-

inferiorem, effecerint, quumque prope Muhlbergam proelio cum Caesaris exercitu decertandum esset, non fugatae solum *Protestantium* copiae, sed capti etiam eorum primipili fuerint. Milites quid sine capite possint, constat inter omnes. Dissipabantur copiae, atque unica hac pugna omnis spes omnisque fiducia in foedere Smalcaldico, tamquam unico libertatis *Protestantium* praesidio, collocata exspirabat. Itaque tam tremenda foederatorum societas, quae certissimum Caesari interitum minabatur, non Caesaris virtute, neque quodam fortunae errore profligata est, sed sola ipsorum sodalium discordia, et quorundam in aula *Saxonica* prodicione. Neque spes erat recuperandarum virium. Ii enim, qui huic societati adscripti communi quasi naufragio quaesierant, infelicem rerum exitum perspicientes, cum sua sponte, tum auctoritate Caesaris perterriti, foederi se subtrahebant. Reliquos, qui Caesaris quidem partibus fauebant, attamen Augustanam Confessionem sequebantur, principes multis sibi Caesar beneficiis conciliauerat; in quibus orbatas iam capite regiones Saxonicas, una cum Septemuiratu, MAVRICIO tradidit. Qua erga hos amicitia, erga illos seueritate effecit, vt nullos, qui de emendanda religione, deque rebus Lutheranorum restituendis, turbas mouerent, superstites esse crederet.

§. XI.

Neque Caesar hac in re, si per se res consideratur, multum errasse censendus est; nullus enim eo tempore fuit inter *Protestantes*, qui vel mutire contra tantum Imperatorem auderet. Funestus belli Smalcaldici exitus in omnium mentibus haerebat; quumque vires *Euangelicorum* tunc adhuc infractae et recentes quasi nihil contra Caesarem potuissent, nihil profecto nunc boni sibi polliceri poterant, quum fractis essent viribus; praeprius cum multi sine dubio, ex eo, quod susceptura contra Caesarem de religione bellum male successerat, hosce conatus deo displicere conicerent; qui non armis resistendum magistratui, sed iniuriam patienter ferendam esse, ipsa hac calamitate immissa, declarasset ⁽²⁶⁾. Eorum, qui huic religioni fauebant, pluri-

(26) Non improbabilem hanc esse de ple-
rorumque *Protestantium* sententia con-
iecturam, omnes concedunt, qui, quam

solliciti fuerint de suscipiendi belli
Smalcaldici iustitia, perpenderit. Quan-
tum hac in re autauerint, tum ex variis

mi, veluti pestilenti quodam fidere afflati, captiosis, quas *Interim* continebat, doctrinis sopiti erant, adeoque sibimet inuicem diffidebant relictis ex foedere focii, vt, si vel quis denuo Caesarem armis aggredi voluisset, a reliquis se desertum iri vereretur. Omnes praeterea, qui religionem in Aug. Conf. propositam receperant, hi fere erant: MAVRICIVS et IOACHIMVS Septemviri, ALBERTVS Culmbacensis Marchio, GEORGIVS dux Megapolitanus, et alii quidam principes ipsa Smalcaldici foederis debellatione attriti et pessumdati, vt FRIDERICVS Palatinus et CHRISTOPHORVS Wurtembergicus, denique quaedam ex imperii ciuitatibus publicae. Hae pariter ac minores Germaniae proceres, qui tacite saltem Aug. Conf. praecepta sequebantur, ne tentare quidem tumultus poterant; inter eminentiores vero Caesari forsitan extimescendi fuissent IOACHIMVS et MAVRICIVS. IOACHIMVS princeps erat paci studiosissimus, facilemque se praebebat in iis, quae non ad religionem necessario constituendam pertinere ipsi videbantur ⁽²⁷⁾; cuius in domum Austruicam tanta exstiterant merita, vt ne suspicari quidem ab ipso tumultus Imperator potuisset; qui, quod nemo *Protestantium* praeter ipsum fecit, ad fabricandam pacis sacrae formulam Augustanam, doctorem quemdam, IOANNEM AGRICOLAM Islebium, concesserat; qui denique temporali aliquantisper inseruiens, legatis ad Concilium Tridentinum missis, ab audiendis huius concilii decretis non prorsus se alienum futurum promiserat ⁽²⁸⁾. MAVRICIVS vero, *Interim* iamiam cul-

gato

variorum, Theologorum maxime, scriptis, qui in vtramque partem disputarunt, quibusque colligendis HORTLEDERVS totum primum et secundum librum saepius laudati operis impendit; tum ex ipsa eorum in hoc bello constatione perspicui potest. Quod quemadmodum EVTHERVM ipsumque sectantes, a turbis excitandis prorsus alienos fuisse, luculenter demonstrat; ita mitiorem ipsos, qui impugnandum esse Caesarem negarunt, sententiam meteri arbitror, quam plures ferunt, qui horum opinionem et dicendi genus nostri saeculi institutis metiri videntur.

(27) Placidum hoc IOACHIMI inge-

nium, qui, pacis pio consilio conseruandae gratia, paululum a rigore saeculi sui recessit, in primis ex ipsius formula liturgica apparet, cuius argumentum breuibus recenset HENR. SCHMIDTIVS in der kurzen Einleitung zur Brandenburgischen Kirchen- und Reformation: *Historie*. §. 82. 83. vna cum litteris, quibus Septemviri Brandenburgicorum sacerdotibus, quosdam ritus et caerimonias detrectandis, paulo seuerius respondit §. 88. seqq. Adde pacificam eius orationem ad doctores Ratisbonae de religione cum Pontificis differentes apud NIC. LEVTINGERVM de *Marchia Brandenburgensi*

D

genfi

gato, omnia, quae per acuitatis ac pietatis regulas posset, se concessurum esse pollicebatur; id quod, suis formulam Lipsiensem imponendo, ex parte iam praestiterat. Atque nihil erat, quod MAURICIVM ad Caesarem impugnandum commouere potuisset, cui omnem fere potestatem, omne imperium, aliaque multa accepta referebat; et, si quae etiam moliri contra ipsum voluisset, facile ipso detrimento potuisset deterreri, quod hisce conatibus coniunctum iri pensitabatur. Inhauserat enim iam ab aliquo tempore ante bellum Smalcaldicum MAURICIVS dignitati regionibusque IOANNIS FRIDERICI Septemuiri, quae denique omnia clementia Caesaris obtinuit, eo quod contra IO. FRIDERICVM in illo bello arma tulisset, magna tamen cum *Protestantium* indignatione, qui ipsum causae suae destructorem putabant. Iam, si MAURICIVS in eas incidisset cogitationes, vt, ad restituendam Lutheranorum libertatem, Caesarem adoriretur, vel feliciter sibi hunc in Caesarem imperum successurum esse, vel se aduerso Marte pugnaturum, praecidebat. Si prius, restituere res Lutheranorum admodum desperatas potuisset, sed id, quod ipsi a *Protestantibus*, quod a subditis praecipue, qui animis expulso Septemuiro, ore, vel iniuncti, MAURICIO adhaerebant ⁽²⁹⁾, expectandum erat, facile omnes belli

gens lib. IV. §. 30. Tom. I. Operum a GEORGIO GOTHFR. RVSTERO coniunctim editorum. p. 175. seqq.

(28) Nolim hoc ita dictum putes, ac si laudes, quae tanto principi iure debentur, minuendas constituissem. Veneror beatissimam eius memoriam, qui eundem pacem sectando, quem ceteri acris insultando, pro emendata religione feruorem exhibuit; cuius comitate condita grauitas saepius apud Caesarem, quod aliis armis non poterant, effecit; cuius denique actiones, quibus nimium Caesaris voluntati celsisse visus est, animo ipsius paci deditissimo haud possunt difficulter excusari. Neque verba, quibus eius legati vsi sunt, ita fuisse concepta, vt inde quid contra pietatem ipsius Evangelicam colligi posset. Vnde miror, SLEIDANVM lib. XXIII. p. 664. non maiori cautione hac de re locutum fuisse. Rectius sentit FRANCISCVS DE VARGAS in epist. ad

Episcopum Atrebatensem l. c. p. 113. cuius cum iudicio conferri iusserim, quae bene LE VASSOR pag. III. seqq. monuit.

(29) Vide GEORGIVM ARNOELVM in vita MAURICII Electoris Saxoniae quam ex authentico exemplo latino primum editam *Scriptoribus rerum Germanicarum, praecipue Saxoniarum* Tomo II. inseruit IO. BURCHARDVS MENCENIVS loco 20. pag. 1230. Idem inuenies iudicium in literis Dn. de VENNES ad Comitem gallico, quae inter *epistolas avarum gallico idionate conscriptas ab HENRICO II. Galliae rege ad ministros et amicos suos et ab his vicissim ad regem*, ex autographo bibliothecae regiae Parisiensis a MENCENIO in eadem collectione editas, l. c. pag. 1301. seqq., locum 14. occupant. Maurice inquit, n'est entièrement assuré de la fidélité de ses subiects, qui sont enclins à leur ancien, et premier Seigneur.

belli cogitationes disicere poterat. Nonne enim ipsos occasionem arrepturos esse, credibile erat, factam sibi a MAVRICIO vlciscendi iniuriam, ipsum ab aliquo saltem dignitatis suae gradu depellendi, atque IOANNEM FRIDERICVM pristino suo statui restituendi, quum de causa Lutheranorum defendenda meritis optime esset? Omnis enim MAVRICII dignitas auctoritati Caesaris, IOANNIS-QUE FRIDERICI captiuitati superstructa erat; cui dimisso si Caesar regiones, quas patria haereditate acceperat, recuperandas permisisset, conclamandum de MAVRICII dignitate fuisset (30). Quod si vero infelici successu rem susceptam MAVRICIVS gereret; et certissimam omnis dignitatis omniumque bonorum iacturam, et, cui sustentandae ipse vnicus fere idoneus erat, emendatae religionis causam perditam fore, animo praesagire poterat. Quae quum omnia secum reputaret MAVRICIVS, melius omnino et sibi et Ecclesiae, per LVTHERVVM ab inueteratis erroribus perpurgatae, consulturum se esse animaduvertebat, si, Caesari paulisper cedendo, acerba ipsius consilia aliquantum mitigaret, quam, si, violenter ipsum impugnando, suas et sociorum Aug. Conf. res in summum discrimen adduceret.

§. XII.

Poterant haec omnia, si quid iudico, satis deterrere nostros, ne bello Caesarem sollicitarent; sed erat praeter haec, quae ipsis quasi silentium imponebat, summa Caesaris atque excellentissima potentia. Non facile viderunt recentiora tempora principem, qui tot tantisque vndique imperiis dominatus fuerit, neque post ipsum vllus fuit, qui pari potestate excelleret. Huic enim contigit, quod nescio an vlli, vt plurimis, qui per se vniuerso terrarum orbi tremorem incutere poterant, imperiis, suo sub imperio, in vnicam quasi rempublicam collectis, summum potentiae fastigium attigisse videretur. Omnis enim Hispania, omne Belgium, omnium paene diuitiarum eo tempore mercaturae, insignis pars Italiae, omnis Germania, (at quanta imperia!) ipsius mandata venerabantur; omnis,

D 2

qui

(30) Ipsam hanc mentem Caesar iis verbis declarauit, quae GEORG. ARNOLDVS l. cit. p. 1230. memoriae prodidit;

se enim vsurum, dixit, catena ligatum secum ducere, quo dimisso Mauritium facile esset repressurum.

qui nouus appellatur, quam late patet, orbis, diuitiis fummisque imperiis referatissimus, ipsius nutu regebatur; nec in Africa regiones deerant, quae ad ipsius voluntatem se componebant. Qua globata tot imperiorum potentia effectum est, vt, quum alii Imperatores honoris causa, hic certe non nomine magis quam re ipsa dici *Inuictissimus* potuerit. Neque minor huius virtuti semper fortuna coniuncta fuit, adeo vt nullum susceperit bellum, ex quo non nisi victor rediisset; ipseque fortunam ita sibi deuinctam reddidisse videbatur, vt haec ipsum, tamquam corpus umbra, sequeretur. Maxima haec ipsius potentia noua incrementa acceperat, ex quo prostratas, quorum potestatem consiliis suis valde inimicam verebatur, *Protestantium* vires, disraptamque penitus eorum societatem viderat; qua re tantus ipsi addebatur animus, vt, quem sibi, non dicam antefereandum, sed comparandum viribus arbitraretur, omnino inueniret neminem. Neque eo ipso tempore, cum *Protestantes* belli restaurandi consilia caperent, exteris se bellis implicatum nouerat, vt ipsi viribus diuisis diuersis aduersariis satisfaciendum fuisset; quin potius omnes poterat neruos ad solos *Protestantes* opprimendos intendere. Huic autem insuperabili paene potentiae permagna fieri videbatur accessio ipsius Pontificis M. opera, qui, rem suam in debellandis cathedrae Romanae hostibus *Euangelicis*, agi, pulchre intelligens, omnibus contendebat viribus, vt, ad existripandos haereticos, omnes, qui ipsi litabant, principes conspirarent. Quibuscum omnibus si exiguae *Protestantium* vires conferuntur, quidquid tandem contra tantum Imperatorem tentabant, id omne insipientiae magis quam prudentiae nomen mereri videbatur; quum iis, non de restauranda augendaque perfecta religionis licentia, sed de conferuanda potius utcumque exiguae libertatis umbra, cogitandum esset. Neque, conscius suae magnitudinis, Caesar multum motus *Protestantium* timebat, sed specie iuris, ne magis potentia quam sapientia ac aequitate, suos regere videretur, ipsos enervare studebat: quamuis omnibus consistendum esset, Caesarem, si voluisset, vno quasi ictu omnem rem Lutheranorum eo tempore funditus cuertere potuisse.

§. XIII.

Sed modum me in proponendis, circa libertatem *Protestantium* relaxandam, difficultatibus excessisse, aliquos reclamatu-
suspicor, qui exiguas per se vtrique fuisse *Protestantium* vires, nec
reprimendae Caesaris violentiae sufficientes, concedent; minores
Caesaris viribus negabunt, si tamquam Angliae, Daniæ, Galliae-
que regum auxilio confirmatae considerantur. Atque ego non in-
ficio, inesse huic argumento vim aliquam, quae eorum, quorum
hactenus mentionem iniecit, ponderi aliquantisper possit de-
trahere; neque tamen tanti momenti hanc difficultatem esse iudi-
co, ut ea, qua toti huic negotio singularem dei providentiam vin-
dicare constituimus, labefactari videatur demonstratio. Esto enim,
haec omnia ita, prouti ab aduersariis finguntur, esse comparata,
non tamen singularem his regendis defuisse dei providentiam, sed
illud modo demonstrarent, non effrenata quadam audacia tam ar-
duam rem aggressos esse *Protestantes*, ut de nullis, quae prudentia
suadet, ad suam obtinendum mediis cogitassent. Quamvis enim
diuinum auxilium summa cum fiducia expectare possimus, ea ta-
men lege deus nostris prospicere rebus solet, ut ipsi quasi vires no-
stras commodemus, adeoque providentiam, ut ita dicam, adiue-
mus; quo, quis dicet, diuinam excludi providentiam? Sed intel-
ligo etiam, contradicentes mihi, de hoc ipso exterorum auxilio
praeclarius, quam veritas permittit, sentire; facilius enim me pro-
bare posse arbitror, ipsos plurima, quae isto de auxilio pronun-
ciant, non protrahere, ut par est, ex veris historiae monumentis,
sed ea, quae ad motam ab ipsis difficultatem stabiliendam maxime
faciunt, ad libidinem suam fingere. Pecuniam EDVARDVS An-
gliae rex, quam MAVRICIVS efflagitauerat, daturum promissit,
modo, non de rebus ciuilibus, sed de religione bellum suscipi con-
vinceretur ⁽³¹⁾. Ipsum vero hoc, quod dubitanter promiserat,

D 3

prae-

(31) Conf. GILB. BURNETI *Historiam*
reformationis Ecclesiae Anglicanae. Part.
II. Edit. Genev. p. 124. 25. Ipsas pa-
trionis EDVARDI cum Germanis condi-
tiones, qui 100000 thaleros sibi ex-
perierant, ipse EDVARDVS in *Diario*
suo, quod in Collectione documentorum,

quae huic Historiae suae parti
BURNETVS adiecit, reperitur, p. 26.
exposuit; vbi, quamvis in hoc diario di-
ligenter omnia notauerit, nullum ta-
men praestitae promissionis vestigium
reperire potuit.

praestitisse, id ego quidem nec affirmare nec negare audeo. Neque tamen perpetuis EDVARDI largitionibus se sustentatum iri, si, quod videbatur, bellum diuturnius foret, vlla ratione sperare *Euangelici* poterant (32). Daniae vero rex quid fecerit, id quidem me, fatebor enim, praeterit. Certe, praeter illud, quod apud Caesarem pro captiuis principibus intercesserit, spemque, quam ab religionis similitudinem et cum domo Saxonica affinitatem *Euangelicis* succurrendi fecerit, nihil amplius ipsum praestitisse inuenio. Galli denique, propriae vilitatis causa, societati se *Protestantium* adiunxerant; quam si obtinuissent, vix ipsos crediderim vterius ab eorum paribus staturos (33). Finge autem Caesarem, eam, quae ipsum Gallosque intercesserat, diffensionem amice, ad tempus saltem, composuisse, quodnam quaeso auxilium sibi ab ipsis polliceri *Protestantes* potuissent? Isti vero, qui, haec pacis consilia et Galliae regem et Caesarem initutum fuisse, omnibus verisimilia diiudicandi regulis repugnare autumant; nae illi neque versipelle Gallorum ingenium, neque orta iam eo tempore inrestina Galliae ob religionem dissidia, neque animum Caesaris cogitant, quem leuia quaedam commoda citius exteris hostibus, virium suarum reficiendarum gratia, consecratarum fuisse puto, quam concessurum, vt minores quidem principes, quos iam pedibus suis subiecisse credebat, pacem ipsi inuisam extorquerent. Sed comparandas etiam esse Gallorum vires cum Imperatoris potentia, qui haec nobis obiiciunt, non satis considerare videntur. Etenim huc vsque, multo suo cum detrimento, quantum Imperator posset, senserant, neque diuturnis grauissimisque bellis quidquam se contra ipsum effecisse intelligebant. Num iam

(32) EDVARDVS in diario p. 33: *In hoc praesertim negotio saeculo, inquit, principibus potius accipere quam erogare pecunias necesse est.*

(33) Notum est, Galliae regem, iam ante foedus cum *Protestantibus* Germanis initum, bellum Caesari in causa ducatum Parmae ac Placentiae intulisse; de quo THYANVS *Historiarum* lib. VIII. p. 226. seqq. et post ipsum P. DANIEL in *Histoire de France* Tom. VIII. p. 23. seqq. consulendus est. Post restitutam vero per pactionem Passauiensem *Protestantibus* religionis libertatem, re-

gem Germanos perpetuo ad Caesarem impugnandum incitare studuisse, epistolae docent in *Theatro Menckiano* obuia (not. 29); in quibus instructio foederis inter HENRICVM II. et Germanos inuendi comparat, qua legatos maxime iniungit, vt Electores ad conferendam sibi dignitatem imperialem commoueat p. 1493. Quae omni satis demonstrant, regem non *Protestantibus* religionis ipsorum defendendae gratia succurrere, sed eorum potius auxilio ad fines suos obtinendos vt voluisse.

iam igitur credibile erat, laetiori fronte ipsos inertes respecturam esse fortunam? Quod si iam, ex inueterata quasi consuetudine, pedem referre cogerentur, num deserti ac plane derelicti Lutheranorum principes, impetum tanti Caesaris sustinere potuissent? aut num putas, Caesarem exoptatissimam, Lutheranorum principes, tamquam imperii hostes, qui multa absque imperii consensu Galorum regi concesserant, funditus delendi, omnemque ipsorum religionem radicitus extirpandi, occasionem de manibus fuisse dimisurum? Denique, quid MAVRICIO, qui maximas hac in re partes tenebat, metuendum fuisse dicam? cui, IOANNEM FRIDERICUM, quem postea tanta cum laetitia a suis receptum esse nouimus (34), dimittendo, multum negotii se facessere posse, tantamque inter ipsos *Euangelicos* hac ratione orituram esse dissensionem, non inepte Caesar animaduertere poterat, ut remota, quae ad hanc rem necessaria erat, concordia, facile incautos debilitatosque opprimere posset.

§. XIV.

Magnae profecto hac difficultates videri poterant; maior tamen erat MAVRICII erga religionem pietas, maior suppressam *Protestantium* libertatem restaurandi cupido, maior denique in deum, cuius causam tuebatur, fiducia, quam ut se a proposito dimoueri passus fuisset hic, cuius animi magnitudo omnes difficultates longissime superabat. Quam ob rem, omnibus diligenter sub rationis incudem vocatis, exercitum, cui haecenus praefuerat, contra Caesarem ducendum constituit. Qua in re admirabilis conspici potest dei providentia, quae effecerat, ut MAVRICIVS imperium in copias diutius retinere potuerit, quibus ad obtinendum illud, quo intendit, uti optime poterat. Huic ipsius proposito ansam insignis ipsius Caesaris error, nimiaque securitas praebuit. Quam quotiescunque intueor, non satis mirari queo, quid factum sit, ut tantus princeps, cuius magnum ingenium excellentissimaque prudentia omnium admirationem excitabat; qui, diuturna experientia, summam sibi rerum omnium peritiam comparauerat; qui sub imperii

(34) Conf. 10. SEBAST. MÜLLERI
Annales des Chur- und Fürstlichen

Hauses Sachsen: p. 117. 18.

perii pondere aulaeque machinationibus confenuerat; qui morem principum, accepta omnia beneficia propriae utilitati consecrandi, optime nouerat; qui hostes consiliis potius quam armis superare didicerat, et insigni quadam praeditus erat scientia, conatus inimicorum acutissimis eneruandi artibus, ut, inquam, tantus tanque sapiens Imperator viro, cuius virtutem, praestantissimasque animi dotes satis perspexerat; qui, quanto amore in religionem Evangelicam ferreretur, ipso, quo a Caesare dignitate Septemuirali exornatus erat, tempore declarauerat, neque, omnia, defendendae huius religionis causa, si opus esset, suscepturum se esse, celare aliquantisper potuerat; qui denique maxima inter *Protestantium* principes, depressam religionem restituendi vi eminebat, summaque cum captiuo Hassiae Landgrauio coniunctus erat affinitate; copias concedere potuerit, neque in ipso bello de auferenda ipsi rerum summa cogitauerit; quamuis, ad dolosa MAVRICII consilia intelligenda, exigua sane perspicacia indigeret. Qua in re tam grauiter labi potuisse Caesarem, quam vix possim concipere animo; facile in eam sententiam adducor, ut existimem, supremum numen noctem quandam ipsius menti offudisse, ut, deum ipsum ipsius consilia destruxisset, appareret. Operae pretium videtur, rem sicuti gesta est, paullo fusius enarrare. Habebantur A. MDXLVIII Augustae Vindelicorum comitia, in quibus Septemuiratum Saxoniae, cum omnibus ab ipsum pertinentibus, Caesar MAVRICIO conferebat. Hoc commorum iri beneficio ipsum arbitrabatur, ut, quam his in ipsis comitiis confici Caesar curauerat, fidei religionisque formulam, receptam sua auctoritate sibi subditis obruderet. Huius rei gratia a principibus quibusdam MAVRICIUS, mox vero ab ipso Caesare, qui beneficia ipsi collata crebrius commemorabat, rogatus, semper, se recepturum esse formulam, negauit, donec doctorum suorum, quibus ante comitia vindicias doctrinae purioris promiserat, hac de re percepisset sententiam (35). Acrius quamuis postea Imperator instaret, impetrare tamen consensum MAVRICII non potuit; sed hac ipsa eius pertinacia satis edoctus est, ipsum constantem fore Aug. Conf. defensorem, sibi que,

rius

(35) Vide SALIGII *Historiam Augustanae Confessionis*. Vol. I, p. 567. seq. 576 et 77.

tius insisteret, inimicissimum. Eandem cantilenam, in comitiis denuo Augustae A. MDL. coactis, repetens MAURICIVS, non aliter, quam libero, vt vocant, concilio impetrato, cessuros esse Lutheranos intrepide pronunciabat (36). Neque tamen his omnibus Caesar deterrebat, quin potius, quum bellum Magdeburgicis indicendum esset, neminem, quem exercitui suo praeficeret, magis ad hanc prouinciam subeundam idoneum esse MAURICIO iudicauit (37). Equidem a MAURICII consiliis rerumque exitu Caesaris rationes prorsus discrepasse censeo. Forte enim, hac in ipsum fiducia, eo magis MAURICII animum sibi conciliare, forte etiam, vt Lutheranos Lutheranis labefactaret, MAURICIVM summum belli suscipiendi ducem esse voluit. Consilii vero sapientia quemadmodum non ex auctoris sui proposito diiudicanda est, sed ex iis, quae inde secutura praesagiri possunt, commodis incommodisque; ita, si illud respicias, prudentia, sin haec, insipida parumque considerata Caesaris consilia fuisse iudicabis. Potuisset praeterea, si mens non laeua fuisset, ex ipsa Magdeburgi occupatione supra annum protracta, non inepte clandestina quaedam MAURICII consilia praetolari; nec in gurgustio agebantur multa, quibus ille bellum minabatur. Equid enim sibi voluit, quod dimissos ex tradita Magdeburgicorum ciuitate milites rursus, alio licet sub nomine, conduceret? quod Magdeburgicos leniter, et amicorum instar magis quam inimicorum tractaret? quod cum Galliae regis legato, IOANNE FRAXINE O, Episcopo Baionensi, frequentius versaretur? quod Hassos in fidem iurciurando reciperet? Neque haec omnia fugere poterant Caesarem, praesertim quum litterae principum accederent, qui de excursionibus militum MAURICII vehementissime conquerebantur. Sed tanta fuit Caesaris securitas, vt et MAURICIVM exquisitissimis verbis excusaret, et sparsos rumores pro inimicorum calumniis venditaret (38). Quae ipsa securitas maximam

(36) SLEIDANVS lib. XXII. pag. 630.

(37) Ipse haec verba sunt, quibus Caesar apud SLEIDANVM loc. cit. pag. 635. vtiitur.

(38) Litteras, in quibus haec commemorauit Carolus, integras Commentariis suis Sleidanus lib. XXIII. pag. 676. sequ. et VASSOR p. 371. inseruerunt. Continuo me ab omnibus, quae in iis

MAV-
continentur, enarrandis, quae, si cum acuto Caesaris ingenio conferuntur, curam dei, circa eius consilia euertenda, plane singularem ostendunt.

*Inspicere, tanquam in speculum, in verba omnia
Iubeo, atque ex iis sumere exemplum
prouidentiae.*

E

MAVRICIO fortunam portendebat, spemque afferre videbatur, forte, ut Caesarem imprudentem eo feliciter opprimeret.

§. XV.

Quibus rationibus ad suscipiendum hoc bellum commotus MAVRICIVS, quisque fuerit huius belli exitus, supra (§. V) aliquantum me exponere memini. Non tamen sicco, quod aiunt, pede hic praeterenda videntur in ipsa hac expeditione varia, quae, singularem dei curam, sicuti in iis, quibus huic bello felicissimo praclusit, ita in ipso hoc opere peragendo, occupatam fuisse, extra omnem dubitationem posuerunt. In quibus mihi prae reliquis plane videtur admirabile, quod paribus Caesaris consiliis et facinoribus, paria quoque Lutheranorum consilia et euentus responderint. Haec vero divinae iustitiae specimina cum in multis aliis conspicui possunt, tum in hoc apparuerunt praecipue, quod, qui *Protestantes* insidiis verborumque blanditiis decipere tentauerat Imperator, iam eodem modo, et ab eo quidem, quem neque inimicum suspicatus erat, deceptus fuerit, quod maximam ipsi plagam princeps infligerit, quem Saxonum familia, in quam Caesar fecuerat maxime, procreauerat, quod denique ii ipsi, quorum auxilio in suppressendis bello *Euangelicis* abusus fuerat, maximum ei, ipsis Caesaris militibus vsu, detrimentum attulerint. Caesarem enim *Protestantes* falsa spe derinuisse, eorumque preces vanis eluisse promissionibus, nemo dubitabit, qui, quod supra diximus (§. IV), meminerit. Iisdem vero artibus vsu esse MAVRICIVM, nisi alia bene multa, litterae tamen eius ad Caesarem datae, quarum hic in suis mentionem iniicit (not. 38) abunde testantur. Namque Caesari, quid moliretur, seiscitanti, se ipsi semper fore deditissimum respondit, huiusque confirmandi gratia, et legatos se concilii causa Tridentum missurum, et brevi tempore iter ad Caesarem suscepturum esse, pollicitus est. Iustam vero turbarum mouendarum suspicionem, ipsis militum suorum excursionibus excitatam, de quorum insolentia Caesar maxime conquestus erat, stipendiorum denegatorum causa factos esse motus affirmandos, declinavit. Quibus verbis misere bonum Imperatorem fecellit, ut, nihil se a MAVRICIO, nisi praecellarum, expectare debere, diceret, si modo vlla adhuc fides in rebus humanis superesset. Ita, qui artifi-

artificiosis consiliis verba *Protestantibus*, ipsique MAURICIO, dare constituerat, eadem illa astutia a MAURICIO Saxone scientissime circumuentus est. Neque id sine singulari dei nutu. Inter omnes enim Germaniae ordines, non erat, cui Caesar plus facefferat negotii, quam illustris Saxonum familia, cuius tamen summa alioquin in se merita exstare Caesar non ignorabat. FRIDERICVS enim, ille Saxonum Septemuir, quem omnes vno ore consentiunt, primum Germaniae fuisse virum, vnicui Imperialem dignitatem Carolo comparauerat. Huic vero, ipsiusque successores, quas quaeſo Imperator gratias reulit? Scilicet, ipſo adhuc viuente, edicto Wormatiensi Lutherum suosque aſſeclas, adeoque FRIDERICVM etiam, exſtineta tanti beneficii memoria, proſcripſit. Isto autem mortuo, quum frater ipſius IOANNES, qui ſummo iure nomine Conſtantis appellatus eſt, eiusque egregius, infelix licet, filius, IOANNES FRIDERICVS, fere vnici eſſent, qui libertati Germanorum inhaerebant, quam Caesar nefarie opprimere conabatur, omnemque Caesaris inclementiam in ſe recipere, quam Germanorum libertatem funditus euerſi maluiſſent, quamquam, ſi ab hac ſola re diſceſſeris, omnia Caſari lubenti animo praefarent; ſummo ipſos odio proſecutus eſt, vſque dum armis, ipſiſque principibus *Proteſtantium* abuſus, IOANNEM FRIDERICVM de imperii ſalutis deuiceret, eiusque dignitatem, vti diximus, cognato ipſius, MAURICIO, conferret. Sed idem ille MAURICIVS, quem tot tantisque ſibi deuinctum reddidiſſe Caſar exiſtimabat beneficiis, eandem, quam Caſar calcauerat, viam ingrediebatur. Caſar FRIDERICVM eiusque familiam, cui omnem in Germania dignitatem debebat, ſumma acerbitate proſecutus eſt; MAURICIVS beneficium a Caſare acceptum proſus negligens, quamuis ſuam ipſi dignitatem acceptam referret, grauiffimo vulnere ſancium Imperatorem reddidit. Ille fulminibus domum Saxoniam maxime concuſſerat, hic, generis ſui gloriam vindicaturus, tela quaſi in Caſarem reſortit. Ille Auguſtanae Confeſſioni addictos principes, a rebus Smalcaldicorum abalienatos, tantum non omnes, ad vim *Proteſtantium* infringendam adhibuit; hi vero iidem illi erant, quorum iam vnitis viribus, maximae Caſaris vires proſtratae ſunt, iisdem illis militibus, quos, Caſari ſtudentes, contra Lutheranos eduxe-

rant. O stupendam iustitiae diuinae profunditatem! Quam abscondita sunt dei iudicia! Quam occulti, quibus incedere solet, tramites!

§. XVI.

Excellit ipsa haec aduersus Caesarem suscepta expeditio admirabilibus diuinae prouidentiae vestigijs, quorum, ne de securitate Caesaris plura commemorem, quae eo vsque progressa est, vt, appropinquante iam MAVRICIO, ne defendendo quidem corpori suo latius prospexerit, non nisi duo ex multis, breuiter attingenda, notabo; ex quibus id poterit intelligi accidisse, quod omnium hominum existimatione et iudicio sublimius est. Horum alterum felices MAVRICII progressus spectat, alterum, infuerum Caesaris et Ferdinandi timorem, eorumque de pace consilia. Quamuis enim exigua manu, quippe quae vix numerum viginti quinque millium excedebat, MAVRICIVS Caesarem adoriretur⁽³⁹⁾; huius tamen auxilio, vix duorum mensium spatio, omnes, quas in itinere obuias habebat, vrbes occupauit, Caesarisque funditus prostrauit exercitum. Erat tamen, quod, quo minus exercitu vsque ad Caesarem pertinueret, impediēbat, castellum aliquod, ipsa natura contra omnes imperus munitissimum, quod Ehrenburgum appellatur, quodque superari posse nemo vnus crediderat, nec ipse Caesar, cui, hoc ipso occupato, summum imminebat periculum. Hoc quamquam retardare videbatur MAVRICII progressus, tanta tamen hanc arceem, quae aditum ad Austriacorum regiones aperiebat, alacritate adgressus est, vt primo statim impetu, interemis captisque tribus aut quatuor millibus militum, qui praesidio ipsi impositi erant, ex suis vero vix decem quindecimue amisissis⁽⁴⁰⁾, felicissime ipsam occuparet. At quum iam eo tenderet, vt Caesarem summa celeritate Oeniponte opprimeret, accidit noui aliquid, quod totam expeditionem in nihilum quasi redigere, omniaque MAVRICII consilia prorsus euertere potuisset. Repente enim seditio facta est militum, qui summa vehementia stipendia postulantē, nec ipsum MAV-

RICIVM

(39) GEORG. ARNOLDVS in *vita Mauricii* p. 1229. apud MENCENIVM.
(40) Cf. WILHELM, Hassiaci principis,

relationem de hac Ehrenburgi occupatione apud HORTLEDERVM, I. C. p. 1313.

KICIVM globulis sclopeto emissis transigere dubitabant (41). Nihi-
 lo tamen minus, placatis paullisper animis Oenipontem cum suis
 properat, vnde vix Caesar cum fratre, noctu turbidaque tempesta-
 te, per praerupta loca, atque asperrimas vias, aufugerat. Hic di-
 ci vix potest, quanto timore perterritus fuerit, facileque vrgente
 necessitate adducebatur, vt in pacis condiciones, quas olim vix ac
 ne vix quidem attenderat, libentissime consentiret. Quod si iam
 ea, quae supra de exiguis *Protestantium* viribus (§. XI), et insigni
 Imperatoris potentia (§. XII) disserui, cum mirabili eius fratrisque
 sui timiditate comparentur; vix credibile est, tantum Imperatorem,
 qui non vinci, sed vincere vbis consueuerat, qui antea *Protestan-
 tes* vnico quasi ictu prosternere posse videbatur, tam subito omni
 paene animo potuisse desitui, vt hostes non indutiis detinendos,
 aut contractis, quod facile fieri poterat, copiis ad mitiores pacis
 condiciones incundas adigendos esse putaret, sed ipse inimicis fere
 propensior ad quietem videretur. Maximum vero iam ipsum bel-
 lum antecessit FERDINANDI de bello anteuertendo studium. Vix enim
 bellum parare MAVRICIVM perceperat, quum, multum ex alacri-
 tate eius detrimentum praesentens, per legatum suum maximis
 precibus impetum deprecatus (42), dulcissimis persuasionibus vltro
 aequas indutiarum leges offerret; quibus, MAVRICIO propius ac-
 cedente, atque comprobante FERDINANDI augurium felicissimo ar-
 morum MAVRICII successu, acrius insistere cepit. A quo quum
 impetrasset, vt, inter ipsum armorum strepitum, Lintium, pacis
 conciliandae gratia veniret, post expeditionem MAVRICII Oeni-
 pontinam, pulchre intelligens, nisi perpetuum liberumque religio-
 nis exercitium Evangelici concederetur, non fore vt ipsi acquiesce-
 rent, ipsum Passagium inuitavit, vbi, Caesare consentiente, leges
 illae, in Lutheranorum haud leue emolumentum, conditae sunt, qua-
 rum iam supra (§. V) mentionem iniicimus.

§. XVII.

Pacata iam videbantur omnia, perpetuamque religionis suae
 exercendae licentiam, tandem aliquando obtinendam, avidissima cu-
 piditate,

E 3

(41) SLEIDANVS lib. XXIV. p. 707. (42) SLEIDANVS lib. XXIV. pag. 707.

piditate, summaque fiducia, *Euangelici*, requietis intervalla habentes, praestolabantur. Nullus timor, nullaque animis ipsorum infixa dubitatio eiusmodi ipsis instillabat scrupulos, ut, pacem exoptatissimam certissime se impetraturos esse, formidolosius dubitassent. Nouerant mutabile Caesaris ingenium, qui, quamuis Imperatori, si nemini vlli, promissis standum esse, satis olim magnifice pronunciaffet, multis tamen sciebat artibus consiliisque denegatam *Protestantibus* fidem excusare; eumque, in angustiis positum, pacem polliceri, periculo exemptum, bellum minari solere, tristi satis experientia didicerant. Tanta tamen erat eorum securitas, tanta de animi ipsius magnitudine, deque dei, quem rerum suarum moderatorem, et requietis quasi architectum nouerant, fiducia, tanta denique in obseruandis pacis conditionibus, iustitia, ut iis, quae promiserant, diligenter inhaerendo, Caesaris fidem iustitiamque quasi anticipare constituerent. Huius animi declarandi gratia ipse MAVRICIVS, cum iis, quae in fide manserant, copiis, FERDINANDO satisfacturus, in Hungariam, contra Turcas, abiit; postea vero ALBERTVM Brandenburgicum, suis alioquin paribus fauentem, quod arma post pacem deponere nolleret, ipsis armis suis persecutus est. Hinc funestae illae contentiones, in quibus et ipsae Lutheranorum vires debilitatae sunt, et immortalis memoriae princeps, MAVRICIVS, in maximum, ut videbatur, eorum detrimentum, periit. Eodem fere tempore rebus humanis ereptus est, pius emendatae religionis propugnator, EDVARDVS Angliae rex, in cuius locum substituta, superstitioni deditissima MARIA, ferro flammisque huius religionis aedecias extinguere conabatur. Rebus denique suis Aug. Conf. addicti, pacem cum Caesare inita, Gallorum regem abalienauerant, cuius auxilio destituti, si fidem datam Caesar seruare noluisse, sustentare Caesaris impetus posse non videbantur. Quamuis autem his omnibus ex gradu suo quasi deieci enervatique viderentur *Euangelici*, neque esset, si a deo discesseris, quisquam, in quem spem suam collocare potuissent, tanta tamen animi fortitudine fidei a Caesare datae insisterunt, ut ipsos, non armis, sed leniori quadam mansuetudine, pacem Caesari FERDINANDOQUE extorsisse diceres; adeo ut omne potius vehementissimum Pontificis Romani odium in se suscipere, quam pacem ipsis dene-

denegare maluerit. In quibus singulis efficiendis quanta fuerit diuina prouidentia, nunc placet distributius demonstrare.

§. XVIII.

Vix iacta erant pactionis Passauiensis fundamenta, quum noua procella oriretur, quae, nisi summam, magnam tamen *Euangelicis* stragem attulit. Steterat huc vsque ab eorum partibus ALBERTVS Culmbacensis Marchio, princeps vindicandae religionis minus, quam molestiae, hostibus in religione dissidentibus excitandae, studiosus, cuius inquieti animi indoles parum saepius a crudelitate remota videbatur. Hic, quum MAVRICIVS ad defendendam emendatae religionis causam litteris Germaniae proceres adhortatus esset; pariter scriptum in vulgus dederat, in quo animum bello et rapinae inhiantem pietatis specie obumbravit. Quo facto, dum MAVRICIVS bello Caesarem aggreditur, terras Franconiae horrenda vastatione depopulatus est. Pace autem Passauii Caesarem inter et *Euangelicos* conciliata, talis rerum mutatio ALBERTO, cui bona Pontificiorum diripiendi erepta videbatur occasio, stomachum mouit, ita vt vehementius, quam antea fecerat, Germaniae regiones, maxime vero contrariae partis Episcoporum misere deuastaret, multaque, templa incendendo, vrbes destruendo, maximas pecunias exigendo, aliisque belli facinoribus, crudelitatis, ne dicam barbariei, documenta ederet ⁽⁴³⁾. Qua in re eo vsque progressus est, vt Caesar ipsum, repetita vice a Camera Imperiali proscriptum, variis Germaniae principibus bello persequendum traderet. Difficilius *Euangelicis* nimia ALBERTI vehementia; publice igitur haec omnia detestati ⁽⁴⁴⁾ eum, tamquam communis quietis turbatorem, vi armisque coereendum susceperunt. Hoc tum a Noribergensibus factum est, qui vexatorum Episcoporum copiis se, ad impugnandas ALBERTI regiones, adiunxerant, nec multum curabant,

(43) Pleni sunt harum rerum annales. Qui summam earum desiderat, euoluat litteras MAVRICII, librosque a Noribergensibus, ad ALBERTVM eo tempore editos, illius apud SLEIDANVM lib. XXV. p. 734. seqq. horum apud eundem p. 738. seq. et 756. seqq.

(44) Vide excerpta litterarum, quibus FERDINANDVS et MAVRICIVS causas belli contra ALBERTVM exposuerunt, in MENCHENII *Scriptoribus rerum Germanicarum* Tom. II. p. 1445. 46. ampliores litteras dedit SLEIDANVS lib. XXV. p. 734. seqq.

bant, quid de defectione ipsorum ad Pontificis doctrinas, ipsa hac vnione declarata, ALBERTVS clamitaret; tuma MAVRICIO in primis, qui, perfidia iniustitiaque ipsi exprobat, eum, quum pacem recusarer, bello adoriebatur. Quod bellum, incertum est, an rebus Lutheranorum emolumentum maius, an detrimentum attulerit. Quousque enim salua stabit turbis et dissidio labefactata respublica? aut quis est dolor tam exiguus in praecordiis faeuens, quin vsque ad necessitatem mortis aliquando deducat? Maximi imperii contextus, disruptis, quibus constringuntur, vinculis, multas quasi in partes dissiliunt, et quae societas, vnitis ciuium viribus, omnium reprimere imperus poterat, dissociatis eorum animis, sese hostibus diripiendam destruendamque propinat. Nihil igitur ad societatem Lutheranorum, imbecillam parumque confirmatam, penitus euertendam requiri amplius videbatur, quam intestini in ipsa tumultus; et bella hinc Caesari nascebatur, incautos debilitatosque inimicos opprimendi, occasio. Neque adeo delirasse nostros existimes, ac si, se sibi in ipsis vulnus hoc ipso bello insigere, non perspexissent. Perspexerunt vtique; sed nihilo minus de passione, etiam cum verisimili suo detrimento seruanda, reprimendisque ALBERTI, qui Aug. Confessionis hostibus se alioquin strenue opposuerat, insultibus magis, quam de vrgenda pace, iam per duos fere annos ab Imperatore dilata, declinandoque suo interitu, cogitarunt. Id quod magno argumento esse potest, hos Ecclesiae nostrae conditores paci, abstinentiae, aequitati et iustitiae adeo studuisse, vt ne ipsi quidem parrium suarum hominibus pepercissent, suasque prius vires, ad impetrandam tamen perpetuam religionis pacem necessarias, ipsi labefactare, quam pacem vlla ratione laedere, aut leuiter duntaxat observare maluerint (45). Fide enim ac sinceritate, non

(45) Qui nullam facile, fidei nostrae homines iniquius lacefendi, occasionem praetermittit, portentosi ingenii scriptor, GODFREDVS ARNOLDVS, diuersam plane a nostra rationem, hoc cum ALBERTO bellum diiudicandi, inuit (in der unpartheilichen Kirchen- und Gesch. Historie. Part. II. lib. XVI. Cap. IV. §. 15.) Nomen, quod huic bello

conuenientissimum esse arbitror, execrabile latrocinium est, mortisque MAVRICI CAUSA, vehementissimum eius turbulentumque ingenium. Nolo in examinando hoc ARNOLDI iudicio tempus chartamque consumere; id vero crediderim, MAVRICIUM suosque omnium hominum stultissimos fuisse, si, feruore pugnandi abrepti, non paci vindic-

non armis aut fraudulentia; pietate legumque custodia, non vi aut clandestinis consiliis animum Caesaris flectendum esse putabant. Vitia et in suis oderant, suppressis, etiamsi hostes essent, succurrebant. Hoc ipso exemplo luculenter docuerunt, ineptiam esse eorum suspicionem, qui Lutheranorum principes bellum suscepisse multosque excitasse tumultus existimarunt, ut ciuilia emolumenta pararent, ut bona sacra semel occupata sibi vindicarent, ut occasionem plura vi armisque sibi arrogandi nanciscerentur. Quorum vitiorum qui reos ipsos existimant, hos equidem nescio, an satis, quid affirmant, perpenderit. Quis enim censendos putaret hos principes, si reportatae semel religionis licentiae acrius institissent, nec pacem permisissent ad comitia differendam? Quem ipsis crimen periurii obiecturum fuisse putas, si ab opprimendis suis abstinuissent? Quis ipsis vitio potuisset vertere, si de seruanda republica sua amolendisque internis dissidiis fuissent solliciti? At bellum suscipiunt, ut pacem impetrent; pace impetrata arma deponunt. Pacem quaerunt, ut deum more suo colere possint; hoc concessio, de obtinendis ciuilibus emolumentis non cogitant. Pacem armis restitunt; pace restituta, armis suis non nisi eos, qui ipsam turbauerant, prosequuntur, membraque, quae offensionis esse videbantur corpori, rescindunt. Sic visum est sapientissimo numini, veros piosque causas suae patronos ab impijs discernere. Sic rebus Ecclesiae suae prospexit, ut quae ipsi detrimento esse videbantur, in summam laudem vtilitatemque cesserint.

§. XVIII.

Maximum in toto hoc bello vulnus Lutherani funesto MAVRICII interitu acceperunt, qui, quum apud Siuershusum cum ALBERTO Culmbacensi manum conseruisset, globulo transfossus paulo post expirauit. Ita MAVRICIVS, non contra Ecclesiae persecutores, nec restaurandae religionis gratia, sed contra eidem fidei adictos, inuitus tamen, pugnans, periit! Ita, qui vitam omniaque pro defendenda vera religione impenderat, non ea felicitate potius

F r u s

vindicandae gratia bellum suscepissent. Nobiliorem fuisse MAVRICII finem, nemo negare poterit, nisi qui hoc bel-

lum per se, nec in nexu cum rebus gestis MAVRICII antecedentibus considerauerit.

rus est, vt morte pietatem suam confirmasset, sed fidem Caesari datam vltro propugnans, pro inimicis, pacem quasi sanguine suo obfignans, interit, non hostium manu aut fortitudine, sed eorum, quorum causam tanta cum virtute egerat, scelere! Cecidit cum isto dux, quo nemo ad rem *Euangelicorum* restituendam vindicandamque aptior videbatur ⁽⁴⁶⁾, ipsoque expirato omnis fere eorum de recuperanda pace spes expirabat. Successor declaratus erat frater ipsius AVGVSTVS, qui magna quidem prudentia excellabat, sed tanto animi robore, et, vti dicam ad tantum opus perficiendum necessaria, vehementia praeditus non erat. MAVRICIVS dotibus propugnatoris ecclesiae egregie instructus, bello fortis erat animoque strenuus; AVGVSTVS vero pacem magis quam bellum festabatur, neque armis sed consiliis parandam esse pacem existimabat. Accedebat, quod de obtinenda Sepremuiratus dignitate Saxonumque regionibus AVGVSTVM inter et IOANNEM FRIDERICVM nondum conuenisset ⁽⁴⁷⁾; id quod non exiguam *Protestantibus* discordiam excitare videbatur. Fulcro igitur suo quum se sentirent destitutos, et auctum potius quam diminutum iri interna dissidia opinarentur Aug. Confessioni addidit, non leue illis imminebat periculum. Effecit tamen prouida Dei O. M. cura, vt, quae ad detrimentum ipsorum inclinabant, dissidia mox componerentur, mortemque MAVRICII viri fortissimi, AVGVSTI sapientia et moderatio compensaret ⁽⁴⁸⁾. In eo enim AVGVSTVS cum IOANNE FRIDERICO, in conuentu Numburgi A. MDLIV. habito, consenserat, vt hic, misto dignitati pristinae nuncio, eam, *nati Electoris* nomine, quibusdam Saxoniae ciuitatibus, et 100000 florenorum pretio, contentus, AVGVSTO ipsiusque posteris concederet ⁽⁴⁹⁾. Placidum vero ac mite AVGVSTI ingenium effecit,

(46) Hoc ipso eum testimonio Galli exornarunt in epistolis apud MENCCKENIVM pag. 1426.

(47) Vno adhuc MAVRICIO dimissum ex vinculis IOANNEM FRIDERICVM reddendam sibi ablatam dignitatem postulasse, CHESTIVS refert, epist. 13. apud MENCCKENIVM l. c. p. 1439; ipsique auxilium suum promississe ALBERTVM, in aliis literis p. 1409 relatum legimus. Eandem mortuo MAVRICIO ab AV-

GVSTO, consentientibus terrarum Saxoniarum proceribus, repetitis THAVNVS memorat *Historiarum* lib. XI. p. m. 328.

(48) Vtia de AVGVSTO I. Electore Saxoniae, meritisque scholae Grimanae rector M. HENR. AVG. SCHVMACHERVS binis programmatibus congestit, quae Lipsiae ao. 1751. 32. prodierunt.

(49) Conf. MÜLLERVM in *Annalibus Saxonis*

vt non armis propagata, aut vehementia quadam parata pax religionis videretur, sed maior elucesceret dei sapientissimi prouidentia, qua factum est, vt pacem *Euangelici* impetrarent tali tempore, quo ab omnibus destituti, suorumque hostium violentiae omnino expositi videbantur.

§. XX.

Ita res *Euangelicorum* post pacem Passaviae sancitam comparatae erant; quas qui attento animo considerabat, non poterat non iudicare, hunc coetum in eundem fere, ex quo vix ope MAURICII conualuerat, morbum recidisse. Exigua enim societas, quae intestinis dissipatur contentionibus, capiteque suo orbata est, non potest profecto fortissimorum hominum impetus sustinere, nec ab eis id, quod dare sua sponte nolunt, vi armisque impetrare, quae vix, vt ab interitu se tueantur, sufficiunt. Maiori iam in angustia versabantur Aug. Conf. additi quam eo, quum Imperatorem post bellum Smalcaldicum adorti essent, tempore. Tunc enim, aliorum auxilio animati Caesarem, nihil tale metuentem, alienis lacessere armis, nunc neque ex Gallia neque ex Anglia vllum expectare auxilium poterant, nec tuto Caesarem melius sibi prospicientem adoriri, quin potius hos ipsos principes ad interitum ecclesiae suae conspiraturos esse, nisi eorum inimicitia, et ad persecutionem *Protestantium* impetu, non inepta diuinatione coniciebant. Morte enim immatura extinctus erat optimae spei rex Anglorum EDUARDUS, qui, dum viueret, non solum fuerat de emendanda ad exemplar LUTHERI Ecclesia Britannica maxime sollicitus, sed suae etiam fidei socios extra Angliam degentes auctoritate sua sustentare non intermiserat. Succedebat ipsi MARIA, cuius animus summa superstitione, et in eos, qui auitae religioni renunciauerant, crudelitate imbutus, inquitumque postea cum PHILIPPO Hispanorum rege matrimonium, eam non amicam emendatae religionis professoribus, sed rebus ipsorum inimicissimam portendebat. Neque maiorem spem concipere poterant *Euangelici*, fore vt rex Gal-

F 2

lorum

xeniciis p. 122. Integram pactionis formulam HORTLEDERVS exhibet l. c. p. 968 seqq.

lorum ipsis aliquas ferret suppetias ⁽⁵⁰⁾. Non solum enim Passauii paciscendo cum Caesare iram eius summopere concitauerant, sed animum quoque Pontificiae religionis acriter inhaerentem, summo ardore HUGONOTTAS, vt vocantur, persequendo declarauerat ⁽⁵¹⁾, nec vllum erat dubium, ipsum ad extirpandam potius emendatam religionem, quam ad efferendam illam et stabiendam studia sua esse collaturum. Magno haec, fateor, detrimento *Protestantibus* esse videbantur, dum neque intrus muniti factis, neque exteriori quodam saepimento tuti ab hostium impetu erant; sed illud ipsum, quanta fuerit dei in custodienda promouendaque hac religione cura, egregie demonstrat. Pluribus enim ad vnum eundemque finem efficiendum causis conspirantibus, id earum multitudine efficitur, vt, cui omnem attentionem, si vnica adesset, consecrassemus, iam, diuisa dumtaxat contemplatione, inclinatis ad reliquas causas animi nostri viribus, pensitemus. Contra vero, si vnicam ad hunc, reliquas ad contrarium finem efficiendum tendere, intelligimus, non his, sed illi soli, effectum, si subsequitur, assignandum esse, perspiciamus. Maximae igitur et admirabilis sapientiae diuinae documentum est, quod in illud adduci discrimen res Lutheranorum voluerit, vt, depulsis impedimento- rum nebulis, paceque post varias huius ecclesiae vicissitudines conciliata, quum ad interitum eius omnia conspirare viderentur, non hominum curis aut sapientia, nec humanis viribus tantam pacem procuratam esse appareret, sed sola dei sapientia et benignitate conditam.

§. XXI.

(50) Lapsum me esse haec asseuerando dicent forsitan, quibus literae a MENCENTO editae saepiusque laudatae innotuerunt. In his enim id summo studio Gallorum rex agit, vt *Protestantes*, post pacationem Passauensem, ad Caesarem bello persequendum commoueat, nec se suo auxilio ipsis defuturum polliceatur. Neque tamen hoc meae causae aduersari putauerim. Praeterquam enim quod non pacem religionis hoc ipso *Euangelicis* comparandam, (de qua hic quidem locutus sum) sed vires Caesia-

is, quem ALBERTI partibus contra *Protestantes* fauere, rex arbitrabatur, debilitandas, eiusque dignitatem sibi suisue conferendam intenderit; omnes haec epistolae vel viuente adhuc MAVRICIO, vel paulo post mortem ipsius exaratae sunt, neque post initam AVGVSTI cum ALBERTO pacem, Galliae rex de succurrendo *Euangelicis* amplius cogitauit.

(51) P. DANIEL *Histoire de France*. Tom. VIII. p. 290.

§. XXI.

Quamquam autem nostri, neque ex aliorum auxilio aliquid, ex comitiis vero, iusto quam sperauerant longius dilatis, parum boni sibi polliceri poterant; his omnibus tamen quasi infra fiduciam positis, tam parum de addiscendis foedere aliis cogitarunt, tantaque cum moderatione et securitate quasi res suas egerunt, ac si Deus ipsis certissimum aliquod monstrasset periculum effugiendi remedium, illiue diuina quadam coniectura laetum suarum exitum praefragiuissent, neque credidissent, sibi Caesarem, sed Caesari se pacem largiri oportere, vere ut dicere liceat, numquam fortiori animo et maiori fiducia nostros fuisse, quam tunc, quum omni spe omnibusque viribus destituti viderentur. Saepe multumque ante susceptum bellum Smalcaldicum ipsos inter et eos, qui ZWINGLIUM duce in emendanda religione sequebantur, de virorumque dissentientium doctrinis conciliandis deliberatum erat, tantoque saepius cum feruore, ut paene, ob dissidia inde excitata, ipsi illi, qui foedere se Smalcaldico coniunxerant, dilaberentur. Minori tamen eo tempore necessitate vnionis vrgebantur; iam vero vix vllum supererat, nisi ad Heluetos reliquosque doctrinam ipsorum secutos, refugium; de quibus tamen secum coniungendis nostri ne fando quidem cogitabant. Summa interim animi tranquillitate comitia Augustae Vindelicorum habenda expectabant, remque tam implicatam, et ad perpetuum suum vel emolumentum vel detrimentum idoneam, tam leuiter tractare videbantur, ut neque sperandam esse a Caesare pacem religionis perpetuam opinarentur, neque horum principum aliquis se ad comitia conferrer; quamuis humanissime, ut ipsi accedentes, pro studiorum consortio manum commodarent, FERDINANDVS expetiisset, ipsique sua forsitan praesentia postulata sua quasi animare potuissent viderentur. In conuentu autem Numburgensi, se ne latum vnguem ab Augustana Confessione recessuros, aut vlla ratione formulam *Interim* recepturos esse, quodam se codicillo obstrinxerant ⁽⁵⁷⁾. Qua in re singularem dei prouidentiam obtinuisse perspicuum est. Quamquam enim funesta inter nos fratresque nostros, qui sibi nomen *Reformatorum* sumserunt,

(57) Legitur apud LEHMANNUM in *actis de pace religionis*, lib. I. c. 27.

ferunt, dissidia vehementer doleamus, optandumque esset, si quidem id posset fieri, vt, qui eidem Pontificis iugo se subdixerunt, eodemque iusto in ipsius doctrinas odio feruntur, sine discordiis, quibus perpetuo distracti fuerunt, imposito, in eandem se communitatem reciperent; illud tamen, nisi alterutrius partis fautores nuncium suis doctrinis mittant, optare nefas, sperandum vero profecto non est. Et ideo ego illos existimo pessime huic coniunctioni consuluisse, qui ambiguus quibusdam loquendi formulis animos dissidentes fraudare, totamque vniendarum partium compagem tam carioso fundamento superstruere voluerunt; hoc enim quid aliud est, quam pace, specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda, vitamque pessum dare? Tantum igitur adest, vt, frustra de hac re laborasse quosdam Reformationis tempore, doleam, vt id potius singulari bonitati sapientiaeque diuinæ tribuendum esse existimem, quae impediuit quo minus hoc modo, maxime ante pacem religioni nostrae publice daram, vtraque horum dissidentium pars consenserit. Hoc ipso enim factum est, vt summa doctrinis nostris puritas manserit, vt multae in coetu nostro dissensiones denovo oriturae praecoccupatae quasi, vt cautum denique fuerit, ne quis, vi armorum aut aliorum auxilio, non solo deo procurante, pacem religionis nos imperrasse, diceret. Neque tamen omnis constantia derelictis nostris principibus excidit, quin potius, quanto grauiori pondere deprimi viderentur, tanto se audentius ipsorum fortitudo erexit; quae tunc certe fuit maxima, quum ipsi Pontificiorum principes nostrorum voluntati, aequis admodum et tolerabilibus modis, cederent. Quamuis enim credendum fuisset, Lutheranos viribus debilitatos, neque in aliorum auxilio innisos, Caesari aliquantisper in comitiis subiecturos se esse, et cum iisdem contentos fore, quae legati Caesaris, et in his FERDINANDVS ipsis, vel inuiti, concesserant; eo ipso tamen tempore acerrime institerunt; licet verendum esset, nimio eorum rigore effectum iri, vt comitia penitus disrumperentur, Romanaeque Ecclesiae addicti inde occasionem sumerent, ipsis, cum veritatis et aequitatis specie aliqua, pacem plane denegandi, quam vehementius obloquendo nostri detrectasse visi fuerant. Iccirco inter insignia singularis curae diuinæ specimina, quibus religioni nostrae conseruandae prospexit, referendum

rendum esse arbitror, quod sapientissima rerum gubernatione effecerit, ut haec omnia non solum comitia semel inchoata non dissipauerint, sed abunde demonstrauerint etiam, quum ex omnium iudicio exitiosus rerum nostrarum exitus immineret, deum, non homines, pacem *Euangelicis* dedisse.

§. XXII.

Multum conferebat ad felicem horum comitiorum successum FERDINANDI Romanorum regis ingenium, proque pace restauranda minuendisque contentionibus labores. Huic enim, quum deo ita dirigente, a Caesare regenda comitia tradita fuissent, contigit, ut indefesso studio suo inueteratis illis de religione dissensionibus exoptatissimum finem imponeret. Neque profecto meliorem litis ventilandae arbitrum vel cogitatione fingere nostri potuissent, quam hunc ipsum FERDINANDVM, principem conciliandis animis obseruandaeque paci atque aequitati studiosissimum, cuius lenitatem animumque, ab emendanda religione non alienissimum, ⁽⁵³⁾ iam saepius experti erant, qui LUTHERVM sequebantur, principes. Quotiescunque enim rigidioribus mandatis in homines nostros inuectus erat CAROLVS Imperator, horum dictorum acerbiter FERDINANDVS, quamuis mitia sua et leniora consilia parum fratri approbaret, singulari quadam sapientia mitigare, sibi que animos *Protestantium* amiciores reddere didicerat. Neque fugere FERDINANDVM poterat, quantum subigendis repellendisque Turcis, aliisque nominibus, de se meritis esset MAVRICIVS, qui maiori in pretio habere FERDINANDVM vel eo declarauerat, quod, quum, occupato Oeniponte, omnes Caesaris suorumque fortunas militibus diripiendas tradidisset, solius FERDINANDI suppellectile abstinere milites iusserat ⁽⁵⁴⁾. Ipsam vero pacem concedendo

(53) Nolo ad comprobendam hanc FERDINANDI mentem ad istas litteras provocare, quas ad ipsum LUTHERVM A. MDXXXVII. Calendis Februarii scripsisse fertur. Quamvis enim non pauci fuerint, qui de ipsarum fide non dubitauerint; aliis tamen, idque non sine ratione, suspectae visae sunt. Pluribus disseruerunt de his litteris SECKENDORFFIVS in *Commentario de*

Lutheranisimo. lib. III. Sect. XVI. §. 58. Add. I. pag. 162. seqq. et SALICIVS *Historiae Aug. Conf.* Vol. III. p. 4. seqq. Neque his litteris indigemus, quum omnia fere comitia, quibus FERDINANDVS praefuit, hunc eius animum indolemque loquantur.

(54) BLEIDANVS lib. XXIV. p. m. 708. et ARNOLDVS in *VITA MAVRICII* pag. 123.

dendo *Protestantibus*, licet Pontificis, qui, sub auspiciis comitiorum, IVLIVS III. erat, indignationem ferre se oportere FERDINANDVS intelligeret; hac tamen ipsa occasione ad illatam sibi ab ipso iniuriam vlciscendam vti opportune poterat⁽⁵⁵⁾. Neque etiam deerant rationes; quae persuadebant FERDINANDO, in his ipsis comitiis paci inter dissidentes conficiendae tanto magis incumbendum, quanto arctiori vinculo haec pacis consilia cum sua ipsius salute coniuncta erant. Namque, praeter hoc de religione emendata permittenda negotium, constitutum ipsi erat procerum implorare aduersus Turcas, omnem Hungariam infestantes, auxilium, quod, nisi pacem diu quaesitam Lutheranis concederet, nulla se ratione impetraturum esse nouerat. In eo praeterea erat CAROLVS Imperator, vt, nullam imperio turbulento salutem esse perspicuens, quietis obtinendae gratia deponendum imperii clauum meditaretur. Quum igitur prima spes FERDINANDO, regi Romanorum iamdudum creato, esset, fore, vt, depositis a fratre fascibus, ad summum imperii fastigium adspiraret; pacatae praesente Germaniae maluit, quam perpetuis turbulentissimisque litibus exagitari. Quae omnia, quemadmodum satis permouere FERDINANDVM poterant, vt, quidquid in ipso erat virium ingenique, id omne ad dissidiorum propugnacula disturbanda conferret; ita accedebat et aliud quoddam, quod ipsi ineundam cum Lutheranorum principibus amicitiam commendabat; incon siderata nimirum et iniqua CAROLI consilia, de PHILIPPO filio suo in locum Imperatoris sufficiendo. Quamuis enim ipse CAROLVS summa olim vehementia Septemuiris FERDINANDVM, tamquam Romanorum regem, obruississet, mutauit tamen, quum PHILIPPVS ephebus factus esset, suam de successione sententiam, variisque artibus, ne dicam minis⁽⁵⁶⁾, FERDINANDO dignitatem semel collatam

cri-

(55) Hic enim Pontifex FERDINANDVM ob suspitionem caedis GEORGII MARTINVSII, Episcopi Varadinensis et ecclesiae Romanae purpurati, seuera lege, interdicto ipsi sacrorum vtu, pro scripserat; quam maculam a Pontifice extinguendam vix multo argento precibusque impetrare potuit. Vide *Con-*

tinuationem historiae Ecclesiasticae FLEURYANAE. Edit. Bruxell. Tom. XXX. pag. 385 seqq.

(56) Haec in FERDINANDVM iactasse Caesarem, BYRNETVS auctor est *Hist. reform. Eccles. Anglicanae* Part. II. p. 124. vnde rumor percipiebatur, fore vt ipsi FERDINANDVS ope *Protestantium* bal-

eripere conatus est (57). Atqui FERDINANDO extimescendus erat PHILIPPVS rex potentissimus, qui non regiones solum Hispanicas a patre acceperat, sed coniugio etiam se nuper admodum cum MARIA Angliæ regina coniunxerat, mulumque viribus diuitiisque valere videbatur. Igitur quum proceres partis Pontificiæ PHILIPPO, strenuo auitæ religionis defensori, magis faurosos esse; FERDINANDVS animaduerteret, quam sibi, cuius placidum, et ad pacem *Protestantibus* dandam propensiosem, animum noverant; hisque effectum iri vereretur, ne, quod optabat, tandem aliquando PHILIPPVS impetraret: ad huius euertenda consilia, in eo omnes animi ingeniique nervos contendebat, vt caueretur, ne quid sua dignitas detrimentum caperet. Quam ob rem optimum fore ratus, *Protestantium* auctoritati suam dignitatem superstruere, facillimum se in audiendis *Eaangelicorum* postulatibus præbuit, omnibusque viribus annisus est, vt remotis impedimentis, pacem illis perennem compararet. Hinc tanta animi moderatio, tanta in excipiendis precibus scriptisque Lutheranorum patientia, tanta denique ipsis quaesitam pacem, reluctantibus licet Pontificiis, concedendi facilitas, quæ multa rebus nostris emolumenta peperit. Hunc tam egregium omnium rerum contextum si minori, quam diuina manu, elaboratum esse dicerem, minus profecto, quam debeam, prædicarem. In hac vero fabula,

VI

bellum pararet. V. *Epistol. gallicas apud MENCENIVM* l. c. pag. 1431. Quæ quamvis mihi in animum FERDINANDI, qui fratrem patris loco semper habuit, cadere non posse videantur; neque ego, quod Galli putarunt, Caesarem, ALBERTVM Brandenburgicum contra *Eaangelicos* subleuasse, crediderim, (quorum vtrumque et ex singulari Caesaris male informati gratia per tempus aliquod ALBERTO concessa, et ex celebrioribus FERDINANDI cum *Eaangelicis* negotiationibus, missoque ipsis contra ALBERTVM auxilio, natum esse videtur): hoc tamen positum est extra omne dubium, FERDINANDVM, egregiumque ipsius filium MAXIMILIANVM iniuria CAROLI de

inferendo PHILIPPO consilia ipso *Protestantium* auxilio, qui superstiosum superbumque PHILIPPI ingenium oderant, labefactare omni modo studuisse.

(57) Recte MENCENIVS bis Caesarem hac in re peccasse ait, quod primo FERDINANDVM a Septemviris eligendum postulatit, mox vero dignitatem ex ipso in filium transferre voluerit (in *dissertatione: de viciis politicis CAROLI V. Imperatoris*, quæ in *Decade dissertationum eius academicarum Lipsiæ MDCCXXIV* editarum, septimum locum occupat §. IV. p. 310 seq.); atque consilia, artes, rationesque commemorat, quibus Caesar fratri hoc persuadere conatus est.

G

vt omnes actus, ita is mihi ante omnes videtur probandus, quod ille ipse, quem tanto cum feruore et quasi violentia, Septemuiris eligendum Caesar obtruserat, iam maximum ipsi negotium facesseret; quodque Caesar, sua ipsius culpa, non sine aliquo diuino iudicio, multo studio multoque labore hominem praeparasset, qui, quo minus PHILIPPVS filius succederet, summo impedimento erat; cuiusque eo tempore, quum Caesar maxima auctoritate ad PHILIPPVM Septemuiris commendandum indigeret, auctoritas tanta erat, vt CAROLI auctoritas propemodum expirasse videretur.

§. XXIII.

Atque ego suspiccionem, remissius quam par erat, obseruasse me singularis diuinae circa hanc pacem prouidentiae vestigia, non euitaturum esse arbitror, nisi, aptissimum huic negotio fuisse illud tempus eorum, qui tunc Romanae Ecclesiae imperium tenebant, Pontificum respectu, demonstrarem. Infidebat, dum Germani comitia ordiebantur, cathedrae Romanae IULIVS III, qui indignatus, FERDINANDVM, hominem saecularem, absque approbatione sua, aut nomine Episcoporum praefixo, proposuisse sibi subditis docendorum epitomen, eumque colloquia de componendis in religione dissidiis denuo instituenda suasisse, summum in ipsum odium conceperat. Deplorabat aetatem suam, quod in eo tempora incidisset, quibus sibi, ob lites auctoritati suae intentatas, vitam securam agere non liceret; quamobrem, ne vehementiori impetu quiete sua moueretur, IOANNEM MORONVM, Romanae Ecclesiae purpuratum ad comitia Augustana misit, qui Germanis, proposito in hunc finem Anglorum exemplo, persuaderet, vt ad Ecclesiae gremium, errore agnito, reuerterent; omnia vero colloquia et alias de religione tractationes, quantum fieri posset, amoliretur⁽⁵⁸⁾. Quibus rebus effecit MORONVS, vt suspectus merito *Protestantibus*, et ad suppressenda pacis consilia, stabiliendamque Pontificis auctoritatem missus vnice videretur. Neque tamen ita multo post alius, IVLIO morte extincto successit MARCELLVS CERVINVS, quo aptiorem quemquam ad destruendum pacis nostrae apparatus fuisse, vix crediderim. Erat enim in homine summa morum integritas

(58) SARPVS *Historia Concilii Tridentini*, lib. V. p. 666.

gritas sanctitatisque vitae species, et incredibilis ope Concilii, vel ipso cum Pontificis periculo, Ecclesiam emendandi cupido. Huius autem consilium, quod nec publice profiteri dubitabat, ipsis hominibus suis ingratum, *Euangelicis* plane exitiosum videbatur. Finge enim hunc prudentia bono proposito suo simili opus tamdiu, sed frustra quaesitum, aggressum fuisse, mores suorum feliciter correxisse, aut bonis verbis pacem persuasisse *Protestantibus*; num pacem, qua nunc fruimur, tam incomparabilem impetraturos fuisse nostros putabis? aut credes, Caesarem mutam dissidentium concordiam, grauissimis, quibus postea sancita fuit, pacis conditionibus fuisse praclaturum? Vnions utcumque constata fruereur forsitan, non exoptatissima deum more nostro colendi libertate. Destruenda igitur erant deo, qui saluti nostrae intentius inuigilabat, Pontificis alioquin boni consilia, quod repentina MARCELLI morte factum est, quam vix ultra vigesimum diem dignitati suae praefuisset. Egrege rebus suis consuluisset PAVLLVS IV, quem in MARCELLI locum patres purpurati substituerant, si vestigiis antecessoris sui institisset; nunc vero portentoso suo et insipienti ingenio, iactis perpetuae pacis in religione fundamentis, maximam suae suorumque successorum dignitatis iacturam faciebat. Hunc enim MARCELLO suffectum fuisse crederes, ut opposita, quod aiunt, iuxta se posita magis elucerent, deusque, quantum, in hoc Pontifice Ecclesiae Romanae concedendo, planeque illa digno, quieti nostrae prospexerit, luculento testimonio ostenderet. Fuit enim homo, qui animum enormi quadam et arrogatissima superbia inflatum (⁶⁹), religionis, ardentissimi pro Ecclesiae salute feruoris, amiculo circumdabat, qui sine arte, sine moderatione, sine acumine vlllo, sine auctoritate, sine lepore in omnes insultabat, atque pro vehementissima indole sua omnes pedibus suis conculcare se posse principes, somniabat; homo, qui tantum a sapienti placidaque antecessoris via deflectebat, ut nil nisi mandata, supra omnem contradictionem elata, iactaret, suaeque dignitati nihil putaret conuenientius, quam, si deum non posset Acheronta mouere, omnesque paulisper refragantes ferro flammisque perfe-

G 2

qui

(69) Exempla huius superbiae habet SARPVS I, c. pag. 669. 75. 76. 78. 85. 91. 96. etc.

qui (60). Hac forma cathedram PETRI conscendit, quum de pace restauranda Germanorum principes deliberarent; cuius si ingenium moresque confideras, non apriorem facile ad promouendum hoc pacis negotium inueniri potuisse, iudicabis. Vana controuersiarum in concilio placide componendarum spe derinere *Protestantes* potuisset, auribusque eorum quasdam invidias faciendo, ipsos aliquantisper saltim remorari; sed tantum aberat, vt mitioribus verbis aliquod concilium promitteret; vt potius eo quod PAVLLI III. scriptum, in quo, quomodo tentari feliciter posset Ecclesiae emendatio, exposuerat, in eorum librorum indicem recederet, quos legere Romani coetus socios nefas est, quae sibi de Ecclesia emendanda mens federet, satis testatum fecerit (61). Quam ob rem nostri melius, quam pacem religionis perpetuam ardentissime postulando, rebus suis consulere non poterant. Neque difficillimum hac in re inueniri se passus est Caesar, et in primis FERDINANDVS. Nouerant enim, quali PAVLLVS in ipsos animo esset, qui vtrique ob causas quasdam inuicissimum habebatur. Omnibus igitur viribus eorum, qui Caesaris partibus addicti erant, patrum purpuratorum suffragiis, impedire Caesar tentauerat, ne homo Pontifex eligeretur, de quo parum boni sibi polliceri poterat. Id quod multum effecisse conicio, vt FERDINANDVS querelas *Euangelicorum* scripto quodam in comitiis expositas lubentius fere quam aduersariorum audierit. Fama enim eo tempore percrebuerat, OTTONEM Augustanum Episcopum, qui ex patrum purpuratorum numero erat, multumque incitasse PAVLLVM ad *Protestantes* suppressandos credebatur, scripti a Pontificis exhibiti auctorem

(60) Ne me quis putet, iniquis de hoc viro iudicasse, praesertim quum dentur nostris temporibus, qui lenire impotentissimas huius Pontificis actiones conentur; inspicienda fuaserim ipsorum Ecclesiae Romanae scriptorum testimonia, quae excitant V. C. IO. GEORGIVS SCHEIHNIVS in elegantissima doctissimaeque epistola de consilio de emendanda Ecclesia, auctoris PAVLI III. conscripto, ac a PAVLO IV. damnato, ad ANGELVM MARIAM CARD. QVIRINVM; quae Tiguri A. MDCCXLVIII. prodit, pag. 42 seqq. Ipse vero po-

pulus Romanus odium in sanctissimum patrem suosque, disiciendo eorum statuas, easque per urbem protrahendo, satis superque declarauit. Vide ONVPRIV vitam PAVLI IV. Edit. Colon. MDLXVIII. p. 445.

(61) Negare quidem id nostra aetate, aliudque condemnatum ab ipso fuisse scriptum, affirmare voluit Eminentissimus Cardinalis QVIRINVS; sed satis hoc factum demonstratum esse CI. SCHEIHNIO in laudata epistola, sapientiarum rerum arbitri iudicabunt.

auctorem fuisse ⁽⁶²⁾. Aures igitur huius libri querelis praeberet idem erat, ac Pontificis auctoritatem sequi, cuius fere legatus OTTO, IOANNE MORONO iam reuocato, videbatur. Adhaec facili quadam coniectura assequi FERDINANDVS poterat, fore ut ira et indignatione percitus Pontifex omnes in Caesarem principes excitaret; quibus non fortius resistere se posse animaduvertebat, quam si, internis de religione dissidiis in Germania finem imponendo, beneuolentiam *Euangelicorum* sibi conciliaret, et, quod aptissimum est ad quiete viuendum, caritatem. Quae omnia feliciter effecerunt, ut remoris omnibus, quae maxima videbantur, impedimentis Lutherani pacem religionis perpetuam, vel inuito Pontifice, summo cum auctoritatis ipsius detrimento impetrarent.

§. XXIV.

Et hic aptissimus quidem videtur esse locus, in quem de multis maximisque difficultatibus, quae in ipsis comitiis suboriebantur, disputationem coniiciendam existimaui. Etenim quum istae, quantae quantae erant, diuina tamen sapientia feliciter superatae fuerint; dei vero beneficia ipsorum impedimentorum, quae de medio sustulit, grauitate meriti debeamus: non viderur a scopo nostro alienum, ut de eximio huius beneficii pretio constare possit, de eorum momento aliquantisper dispicere. Sic autem ipsa huius pacis indoles comparata erat, ut ex ipsa, tamquam ex liberali scaturigine, omniumque difficultatum materia, priusquam dissentientium opiniones conciliarentur, non nisi maxima possent propullulare dissidia. Ea enim omnia, quae fidei nostrae defensores exigebant, quamuis iustissima, nobisque visum quendam insignem atque illustrem habere videantur, alia tamen videbantur aduersariis, qui, quod legum suarum tenacissimi essent, a se, ut *Euangelicis*, quae desiderauerant, concederent, aegre impetrare poterant. Namque non in doctrinis modo nostrorum querelae versabantur, ut sibi liberum fore uolissent, religionem ex sacrarum litterarum dictamine, duce Con-

G 3

fessione

(62) Suspicionem hanc OTTO forsitan excitauit tum inuere suo durantibus comitiis, ad Pontificem eligendum, Romam suscepto; tum ista etiam protestatio-

ne ante pacem contractam edita, quam exhibet LEHMANNVS in *actis de pace relig.* lib. I. Cap. 3.

fessione Augustana exercere; sed ius quoque has ipsas ad plures propagandi, atque doctores, harum veritatum publice proponendarum gratia, constituendi postulabant. Neque id solum, sed bona etiam, quae Romanae Ecclesiae crepta ad meliorem usum transtulerant, retinenda; liberumque unius cuiusque ad *Evangelicorum* castra transitum; tali ratione, ut si principum aliquis novam illam, quam dicebant, religionem amplecteretur, sibi subditos quoque ad suas pertrahere sententias; sin ex sacrorum ordine aliquis, ut ipsi cum animo suo, iura etiam ac bona, quibus huc usque praefuerat, ad Lutheranorum coetum transferre liceret (63). Dicam de postremo hoc postea; de reliquis quid aduersarii fenserint, hic paucis accipe. Quod laudam sibi novam quasi religionem exercendi licentiam nostri postulassent, id equidem durum admodum et iniquum aduersariis videbatur. Quo enim animo religionem ferre poterant, ad quam destruendam omnia sua studia omnemque diligentiam contulerant, ut vel per cuniculos eius fundamenta labefactarent, vel vi armorum ipsam omnesque eius sectatores eradicerent? Qua fronte eorum poterant feruorem, et in querelis proferendis, excutiendisque minis vehementiam excipere, quorum audaciam quasi, nonnulla pacis obtinendae gratia concedendo, tamquam pabulo refecerant? Recipere ac tolerare eos, quos summis huc usque viribus persecuti erant, nihil id erat aliud quam confiteri, stolide se haecenus egisse, omnibusque studiis non interitum emendatae religionis, sed maximum eius incrementum promouisse. Nec ferendum facile videbatur Caesari, quod ii, quos auctoritate, consiliis, armorumque vi per triginta, et quod excurrit, annos opprimere allaborauerat, iam non ad pedes eius, pacis implorandae causa, prouoluerentur, sed ipsi leges quasi et Indutiarum conditiones dicerent. Quis quaeso praeterea, cuius animus nondum omnem uitae religionis amorem dimiserat, publice constitui patreretur, qui errores huius religionis detegerent, argumentis confutarent, omnesque ad eam, tamquam aliquid cane ac angue peius fugiendum, exhortarentur? Maxima cum tristitia, ea ab haereticis iam occupata Pontificii deplorabant, quae pia maiorum beneficentia Ecclesiae consecrauerat; iisque tot bona, tot redditus, tot monasteria

(63) SLEIDANVS lib. XXVI. pag. 782. seqq.

ria relinquenda erant, quorum recuperandorum antiquis ipsorum possessoribus nulla spes supererat. Immo, si venia cuius concederetur, ad nouam hanc religionem se conuertendi, et illuc bona pertrahendi sacra, quid euenturum religioni suae crederent, cuius totum aedificium diuitiis opibusque, tamquam firmissimo fundamento, superstructum est? Effoetum scilicet corpus, quod succo sanguineque destitutum repente marcesceret. Concedendum cuique erat principi, vt, quam veller, religionem in suas regiones introduceret, eaque, quae cultui diuino ex more Ecclesiae Romanae sustentando iustituta erant, aliis vrbibus destinaret. Egregium vero reditus principis augendi medium, quo mox factum iri animaduertebant, vt bona sacra formam civilium induerent. Aeternam vero religionis pacem Lutheranis concedere, idem erat, ac omnem spem omnemque occasionem reparandae olim Romanam inter et *Protestantium* Ecclesiam pacis praeuerrere; nullo enim modo sperandum erat, eos cum Pontifice redituros esse in gratiam, qui, vt ab eius iugo liberarentur, omnes animi ingenique vires impenderant. Nouimus denique, Romanae Ecclesiae homines opinionum suarum studiosissimos esse solere; nouimus, quanto odio omnes a societate sua alienos prosequantur. Equem crederes tam focordem fuisse et religionis suae immemorem, vt tanta haereticis largiretur commoda, qui vix aqua igneque digni habebantur?

§. XXV.

Quamuis autem de dissensionibus hisce amice componendis fere inter litigantes conuenisset, omnesque remotae propemodum essent diuina gratia difficultates, vnica tamen controuersia effecit, vt parum abesset, quin, quae haectenus in magnam Lutheranorum vilitatem sancita erant, in medio cursu penitus disrumperentur. Orta haec est *de reseruato*, vt aiunt, *Ecclesiastico* vehementissima sane concertatio. Quum enim Aug. Conf. additi postulassent, vt cuius doctrinae Lutheranorum recipiendae permitterentur, neque difficillimum se ad hoc concedendum praeuisset FERDINANDVS, cum iis, qui ex principum ordine Pontificis doctrinam sequebantur; in quaestionem veniebat: Vtrum omnes Episcopus oporteret, aliosue ordinis sacri homines, qui Romanae Ecclesiae sacris vale
dicen-

dicentes se *Protestantium* societati adiungerent, omnibus bonis, iuribus et dignitate, quibus huc usque fructi erant, renunciare; an potius haec omnia ad *Evangelicorum* Ecclesiam transferre liceret? Prius desiderabant Pontificiorum principes. Illi enim, ne hoc concessio omnia demum bona sacra sibi eriperentur, vehementer metuebant. Sed contrariae sententiae acerrime insistebant *Evangelici*, qui relicta hac causa, sibi ipsi religionem suam ut impiam damnare videbantur; quum qui amplecterentur ipsam; ne bonis quidem sacris digni haberentur ⁽⁶⁴⁾. Discrepantes hae virorumque sententiae quum eorum dissociarent animos, FERDINANDVS facile perspiciens, dissidentes hac in causa difficulter confensuros, omnem quaestionem in comitia, subsequente anno Ratisbonae habenda, differendam putabat. Quod quamvis concessuros se esse firmiter *Evangelici* negarent, nulla tamen ratione, a proposita semel sententia ut recederent, commovebantur. Qua in re admirabilem fuisse puro, sicuti in toto religionis negotio, insignem eorum constantiam, quae maximum iam quasi attigerat fastigium, quum omnibus fere ad sustentanda postulata viribus essent destituti, neque tantum sententiae suae pondus addere possent, quantum ad hoc efficiendum requirebatur. Neque minus singulari quadam dei providentia accidisse arbitror, quod inuictissimus Germaniae Imperator, eiusque frater FERDINANDVS, qui inde ab reformationis

(64) Cf. SLEIDANVM l. c. pag. 738. et LEBMANNVM in *actis de pace religionis* lib. I. Cap. XIII. et XV. Neque hic a se impetare potuit GODOFR. ARNOLDVS, ut notas a nostris de *reservato Ecclesiastico* difficultates sine animadversione dimitteret. Ipsum si auctias (loc. cit. n. 45). §. 13. impie egerunt nostri, inque ipsis de pace tractationibus eiusmodi animum prodiderunt, ex quo aduersarios colligere oportuit, nostros religionem imperandi cupiditate praetexere. Neque cum doctrina vere Evangelica convenisse autumat, credere, quod ipsa bonorum dignitatisque abnegatione, aliqua Ecclesiae nota inureretur. A qua forsitan calumnia abstinuisset ARNOLDVS, si quae vera mens sit caussarum a nostris excitatarum, rite expendisset. Non enim no-

minis Christi causa, si opus esset, non renuciandum esse terrenis bonis putarunt; sed, quum inter dissentientes iam de pari utriusque partis iure convenisset, Ecclesiae suae infamiae notam iniri arbitrati sunt, si, qui a Pontificiorum religione ad suam dilaberentur, omnibus bonis, dignitate iuribusque exuerentur. Quis vero censendos nostros dixerit, si, quum pacifcerentur cum aduersariis, tam perfectam vitam, quae sibi pacem, quantum poterant, compararent? Illud enim non solum nullam habet notam turpitudinis; sed laudem quoque meretur; quum tot tantaque propagandae verae religionis, firmissimaeque pacis stabilienidae, impediementa remouere, quanta tolli de medio possunt, cuius pio iustoque homini incumbat.

tionis initio summa fere, quae in homines principiis religionis Pontificiae imbutos cadit, aequitate in *Protestantes* vti fuerant, crescente eorum pertinacia non fuerint a pace ipsis concedenda deterriti. Quae si inter se conferantur, maximam ostendunt benignissimi numinis, quod hominum animos flectendos nouit, de promouenda religionis nostrae securitate sollicitudinem; qua factum etiam est, vt in religione dissentientes, pace conciliata, a grauissimis hisce dissensionibus conuiescerent. Quod quamuis in magnum religionis nostrae detrimentum factum esse videatur, egregia tamen caeteroquin religionis pace compensatum est, quam in suo genere aliquantisper imperfectam arripere nostri, quam huius impetrandae occasionem de manibus dimittere, malebant. Id vero, quod hac in causa mihi videtur maximum, et ad sempiternam huius pacis conditorum ex nostrorum principum numero gloriam conferendam perutile, in eo positum est, quod non de bonis quibusdam terrenis aut ciuilibus commodis, sed de solo dei cultu obtinendo, dissensum se mouisse ostenderint. Nam simulatque impietatis notam a sua religione abstersam hoc decreto animaduertent, (si quidem bonis, non vero dignitate arcendos esse Episcopos ad nostra castra transeuntes decretum fuerit) non diutius controuersiae adhuc agitatae inhaeserunt, eoque ipso abunde demonstrarunt, se istas lites non excoitasse, nisi vt ne aliquam infamiae notam religioni suae, hoc concedendo, inurere viderentur.

§. XXVI.

Commemoranda nobis postremo videtur hoc loco prouida dei cura, circa reprimendos omnes impetus, qui iam primae pacis modo natae aetati interitum minari videbantur. Huc in primis referendi sunt horrendi PAVLLI IV Pontificis insultus, qui, et quantum illius malitia, et cura dei in euertendis eius consiliis potuerit, praeclare demonstrant. Nouimus ferocissimum eius ingenium, quod tartareis semper grauidum incedebat consiliis. Fama igitur de pace *Protestantibus* concessa quum pererebuisset, concitatus vehementissima iracundia, Caesarem FERDINANDVMQVE stomachosius increpuit, effecturumque se esse pronunciauit, vt, quanta iniuria sedem Apostolicam affecerint, maximo cum dolore sentirent.

H

Reuo.

Reuocandum pacis edictum suppressendosque haereticos imperabar; ipsisque paciscentibus de religione, qua se ad pacem seruandam obstrinxerant, absolutis, omnes diras stygiosque cruciatus non Lutheranis solum, sed eorum quoque fautoribus minabatur ⁽⁶⁵⁾. Equidem ventosa isthaec hominis et enormis impudentia, moresque Caesari admodum exosi, disiciere facile poterant, quidquid in ipsius animo ad foedus destruendum exurgeret. Sed non nullius mihi momenti fuisse videtur haec Pontificis indignatio apud FERDINANDVM. Auitae enim adhuc religioni inhaerebat, adeoque, contra summum Ecclesiae principem aliquid sentire piaculum esse ratus, non omni adhuc deposita in patrem sanctissimum reuerentia; non perfunctorie dicta sibi haec videbantur. Dignitatem praeterea Imperialem meditabatur, quam sibi a Pontifice confirmandam polliceri non poterat, nisi delendos in se susciperet haereticos. Neque de nihilo erat periculum, quod, nisi bona fide poenitentiam emendaret, ipsi Pontifex praeparabat. Animos enim omnium, qui bene fedi Romanae volebant, principum ipsum concitaturum esse, facile intelligebat FERDINANDVS; ex quo, credibile erat, orituras esse compositis multo grauiores dissensiones. Tanta autem erat nobilissimi principis honestas, et in seruandis promissis quasi verecundia, vt in pactione summa fide maneret, malletque odium insulsi Pontificis sustinere, quam periurio suo deum sibi iratum reddere, iisque denegare fidem, quibus eam iurando promiserat. Summa quoque diuini numinis providentia ea, quae detrimentosa videbantur *Euangelicis*, in summam ipsorum vtilitatem conuerterat, efficiebatque, vt ipsa Pontificis stultitia summum ipsi afferret detrimentum. Inanem ridemus eius arrogantiam, qua omnes terrarum principes pedibus suis subiiciendos, Caesari vero, quem haereticum appellabat, ostensurum se esse, quantus vir esset, quem offendisset, satis thraeonice iactabat ⁽⁶⁶⁾. Sine dubio Galliae regem ad suas pertrahere posse partes sperabat. Postquam vero ipsum indutias fecisse cum Caesare audierat, ipseque proprias vires irae exercendae non sufficiens esse intelligebat, missis ad vtrumque legatis, vtriusque sibi gratiam conciliare

(65) SARPVS *Hist. Concilii Trident.* lib. V. p. m. 675.

(66) SARPVS I. c. p. 677. et 685.

ciliare studebat, et de concilio, in quo initium de semetipso facere promittebat, loquebatur. Postea quum multis fraudibus tandem aliquando auxilium a Galliae rege impetrasset (67), denuo diris deuocabat Caesarem, omnemque cogitationem a concilio ad bellum parandum transferebat. Dux vero ALBANVS a PHILIPPO Hispaniae rege, qui COLVMNII a Pontifice proscriptis vna cum Caesare facurrerat, contra Pontificem cum exercitu missus, ad Romam appropinquando, quasdam mox pacis conditiones extorsit, facillique negotio, si voluisset, Pontificem pessum dare potuisset. Sed nescio quo modo factum sit, vt, quum Pontifici, quo euaderet, nihil superesset, pacem cum ipso PHILIPPVS iniuerit, adeo vt per ducem ALBANVM publice etiam veniam delicti rogarer. Qua re tantopere elatus est PAVLLVS, vt eadem abiecti animi signa a FERDINANDO postularer, neque, sine hac deprecatione, vnuquam in dignitatem Caesarem ipsi conferendam consensurum se esse diceret (68). Hic vero apparet, quantum Pontifex cum probro priuato imperii dedecus coniunxerit. FERDINANDVS enim intelligens, ab inepto hoc homine neque coronationem, neque concilium aliquod honestum expectandum esse, id effecit, quod nemo ante ipsum ausu fuerat, in perpetuam dignitatis suae laudem, vt turpissimam illam, qua toties totiesque Pontifices Caesares optimos exagitaue- rant, coronationem prorsus abrogaret; ex quo tempore omnis, quam sibi sumserant Pontifices, Caesares diademate cingendi potestas prorsus exspirauit.

§. XXVII.

Restat locus huic disputationi maxime necessarius de praeclaris effectibus, qui, moderante deo, hanc pacem concomitati sunt, illustrioremque ipsam reddidere. His enim non immorabimur diutius, quibus deus singularem suam de promouenda hac pace curam, omnia, quae praeparare quasi ipsam poterant, instruendo, declarauit; de quibus iam supra (§. I-VI) satis, vt puto, exposuium est; neque tela ad infringendam hanc disputationem acuta timemus, quippe quae (§. VIII.) cuspede a nobis priuata esse arbitramur. Vt vero rei praestantiam ex effectibus, quos produxit, dignoscere so-

H 2

lemus

(67) THUANVS *Histor.* lib. XVII, p. m. 478 seq. (68) SARPVS p. 702. 3.

lemus; sic ea omnia singulari dei nutu procurata fuisse statuen-
 dum est, quae ad conformatas sanae rationi sacrisque litteris do-
 ctinas restaurandas, ad verum dei cultum promouendum, ad ob-
 scurantes denique terrenam pariter ac aeternam felicitatem errores
 eradicandos pertinent. Duo enim nobis deus, de salute nostra ma-
 xime sollicitus, hoc in mundo procuranda imposuit, vt, et, aeter-
 nitati studentes, perennem nobis felicitatem compararemus; et
 prospiceremus iis, quae vitae nostrae et quieti promouendae con-
 feruandaeque inseruiunt. Cuius sempiternae felicitatis viam quem-
 admodum deus natura ipsa praemonstrauit, ita nostrae in diuinis
 ignorantiae, verbo suo in litteras relato, succurrendum esse puta-
 uit. Omnis igitur hac in re habenda ratio et diligentia est, vt ra-
 tionem nobis benigne concessam colendo atque expoliendo quasi,
 actiones nostras ad verbum diuinum, veluti ad felicitatis nostrae sta-
 teram, exigendo, omnibus denique, ad vtrumque hoc promouen-
 dum idoneis, diligenter exeuissis, aliis etiam institutione ac doctri-
 nae nostra succurrendo, nostrum quidem praesidium, in quo a deo
 locati sumus, non deseruisse videamur. Neque minor dei, de ex-
 terna nostra felicitate, habenda sollicitudo est. Probe enim intel-
 ligens, solos nos ad felicitatem adspirare, destituti aliorum auxilio,
 perfecte non posse, societate nos cum aliis coniungendos voluit,
 noluitque vllam aetatis degendae rationem expertem societatis esse.
 Quod omnium fere hominum, et, vt puto, generis vniuersi, de-
 siderium, quo, quid velit, anquirat ac desideret, natura declarauit,
 magistratui originem dedit, qui ad pacem et salutem communem
 promouendam, institurus esse videtur. Quocirca nostrum est, omnia
 quae societatem et rem publicam perturbare possent, euitare, eaque
 praestare magistratui, quae debemus ipsi, tanquam dei in his ter-
 ris vicario, idque diligenter curare, ne eius labefacteretur auctoritas.
 Esse has doctrinas eiusmodi putauerim, quae non viles modo sunt,
 et ad comparandam felicitatem admodum necessariae, sed ita quo-
 que comparatae, vt, qui de ipsarum veritate dubiret, absurdum fuisse,
 nec ea, quae monerur a deo, audire videatur. Ex quo iudicare li-
 cet, quam detestabilis sit ista religio, quae placitis suis, ineptisque
 positionibus, omne animi lumen paene extinguit; quae omne veri
 iudicium adulterat; quae caeleste illud volumen ex manibus ho-
 minum

minum extorquet, ad quod omnes vitae nostrae actiones componendae sunt; quae, quod ad propugnandam doctrinae veritatem pertinent, radicis extirpat; quae magistratui iura ab ipso deo concessa auferit, eique gladium eripit, non ad iustitiam exercendam, sed ad eos supprimendos, qui vt doctrinis his perniciosissimis obicem ponant, verumque dei cultum promoueant, omnibus annuntiantur viribus. Quorsum haec omnia? inquires. Vt scilicet intelligatur, singularem dei providentiam circa istos conatus fuisse occupatam, quae turpissimos hos errores destruxit, veramque religionem pristino suo nitore restituit; vt, inquam, intelligatur, hanc pacem manu quasi diuina fuisse fabricatam, quae viam ad felicitatem perueniendi hominibus aperuit, iisque, quibus deus dedit hominum dirigendas societates, sua iura reddidit. Enimvero quid gratiae aduersus deum menti excitandae accommodatius esse potest illa ipsa vtilitate, quam ex dei beneficentia in nos redundantem conspiciamus? Magis dei mouemur beneficiis, quam omnibus quibuscunque aliis, quanta quanta sint, diuinis operibus, a quibus vero, quid ad salutem nostram permanere possit, non perspiciamus. Eum igitur finem quem nobis in exaranda hac dissertatione constituerimus, vt quantumeunque possimus, his meditationibus nostris, nostros homines ad gratias pro hac pace deo referendas, commoueremus; illud nobis agendum est, vt rem, quae ad memoriam huius officii excitandam aptissima videtur, paullisper, breuius tamen quam res tanta poscit, exponamus.

§. XXVIII.

Ordiamur ab iis, quos in republica habuit, effectibus; de his enim, quoniam quieti publicae restauratae successit quasi emendatae religionis liberior propagatio, primo loco dicendum esse duximus. Vix in scenam cum suis, ad aperiendos hominum oculos, LUTHERVS prodierat, quum, tamquam ad commune quoddam incendium extinguendum, omnes, qui causam Pontificis non derelinquendam putabant, concurrerent, eosque quos argumentis non poterant, armorum impetu opprimere conarentur. Erat eo tempore communis fere omnium opinio: discrepantes in sacris sententias ciuilemque concordiam aduersis velut frontibus inter se pugna-

pugnare, quae quo minus in vnum coire possent, intestina quadam discordia prohiberet. Non infeliciter hanc opinionem ab hominibus Pontificis castra sequentibus (quorum scilicet multum intererat, ne quid respublica sacra detrimentum eaperet) excogitam esse putares; saltim ipsam crebrius hominum animis inculcandam esse ducebant, ne, qui noua molirentur, et a praeceptis curiae Romanae aliena, nimium succrescere, suarumque doctrinarum semina latius disseminare possent. Neque deerant, quibus veritatis speciem huic opinioni inducere poterant, argumenta, quae cordatoribus etiam tantum errorem facile persuadebant. Preces continuae quibus Caesarem *Protestantes* sollicitabant, et admirabilis confessorum nostrorum constantia, quamuis summa cum animi submissione, summaque, de turbis in republica sollester euitandis, cura coniuncta esset, seditiosorum ipsis cognomen comparabat; eoque, quod crebrius decretis Caesaris intercederet, qui cedere durioribus eius mandatis detrectabant, bellumque ad reprimendos hostium impetus pararent, turbatae quietis publicae suspicionem excitabant. Suborta praeter haec, circa reformationis initium, erat furiosa rusticorum tumultuantium et ANABAPTISTARVM natio, quae per omnem fere Germaniam, nescio quo modo, serpsit, omnibusque legibus ac civili imperio interitum minari videbatur. Quorum aliqui quum, aequae ac LUTHERI aetate, emendam esse Ecclesiam clamitarent, multis persuaserunt, fore, ut hi etiam, omnem penitus dominationem abrogandam meditentur. Plurima denique multorum oculis obuersabantur exempla, quae magnarum maximarumque societatum, Hanseaticae scilicet, Sueuicae, aliarumque, dissociatis ob religionem sodalium animis, rupta esse vincula docebant. Ista igitur opinio non poterat, quin animos principum ad persequendos nostrae religionis fautores, instigaret, ipsisque, quorum, ex dei voluntate, erat, veram religionem promouere, occasionem suppeditaret, huius religionis radices, quas lolium edituras esse credebant, extirpandi, hominumque opprimendi conatus, qui diuinitus erant ad dissipandas Papae tenebras excitati. Arque hic error tanto maioris momenti erat, quo magis ipsa probabilitate sua nocebat, an fasque Ecclesiae Romanae antistitibus ipsam veritatem cum ipsis defenso-

defensoribus persequendi satis opportunam praebebat. A quo errore, quomodo liberari potuissent istius aevi homines, non video, nisi certiori contrariae sententiae experientia haec praecudicata opinio disturbata fuisset. Id quod deus ipsa hac pace effecit. Haec enim homines a turpissima suspicione dimisit; maxime, quum, religionis varietate stabiliri posse, ea vero mulorum machinationibus sublata, corruere omnem imperii Germanici contextum, sequens aetas lamentabili prorsus institutione docuerit.

§. XXIX.

Alterum, quod pax religiosa progenuit, est illud quidem maximum, in eo positum est, ut aurea nobis conscientiae libertas, iis vero potestas in sacris decernendi restituta sit, quibus ex omni diuino ac humano iure concedenda est. Pariter in hoc sana ratio et diuinae paginae consentiunt, nullius, ad probanda ea, quae falsa esse animaduertit, adigendum esse animum, contra vero vnus cuiusque arbitrio relinquendum esse, ut, quomodo rationes suas, in comparanda animi salute, instituere velit, dispiciat. Neque minus, ex omnium sapientium sententia, summo in republica magistratui competit, ea, quae in sacris nondum verbo diuino constituta sunt, constituere, omniaque, quae ad regendam Ecclesiam pertinent, ad suam voluntatem conuertere. Vtramque hanc doctrinam artificis suis Pontifices Romani paene exstinxerant. Vnicum dari eamque adspectabilem Ecclesiam, dicentes, omnia scitis placitisque suis repugnantia condemnabant, nec iniquum esse putabant, sed pietati congruens, ferro flammisque errantes ad Ecclesiae gremium reuocare. Contra Pontificis auctoritatem mutire grande habebatur et detestabile piaculum. Summis in orbe Christiano principibus iura, quibus in definiendis sacris vti adhuc fuerant; Laicis de sacris iudicandi potestatem denegantes, abstulerant. Omnia denique, quae tum in doctrinis, tum in sacris peragendis, constituendisque Ecclesiae doctoribus, scienda erant, suo Pontifices subiecerant arbitrio; quo sumto sibi iuri, subrutisque his, quae natura sanctissimaequae litterae posuerunt, fundamentis, omne Pontificis superstructum erat imperium. O egregios dei vicarios, quibus magistri sui sanctiones euertendae sunt, ne quid propria auctori.

auctoritas detrimenti capiat! Enimuero verae religionis femina, inter haec quasi lapidum coagmenta, enasci aut prorumpere non poterant, quamdiu, quid lolii instar euellendum, quidue in Ecclesiam recipiendum esset, ex Pontificum voluntate penderet. Quamobrem is primo de gradu suo deiiciendus erat, qui se ipse familiae diuinae procuratorem constituerat. Id quod optime, pacem emendatae religionis confessoribus concedendo, peractum est; qua ipsa Pontifex quasi res suas sibi habere iubebatur. Huius igitur auctoritate nostris non solum in quibusdam doctrinis a Romana Ecclesia dissentiendi libertas, (hæc enim, retentis huius Ecclesiae erroribus primariis, fieri potuisse, Bohemorum, Austriacorum, Bavarorumque ecclesiis edocemur) sed eas omnes, quae in Confessione Augustana expositae, omnia Paparum fundamenta euertebant, positiones recipiendi, deque cultum ex his sententiis publice et impune instituendi venia concedebatur. Ex quorum sententia quum omne in ciuitatem Christianorum Pontifici imperium denegandum, solique summo magistratui, in rebus nondum a deo definitis, tribuenda potestas esset⁽⁶⁹⁾; id sua sponte, concessa hac credendi licentia, efficiebatur, ut, qui hactenus Pontificis imperio subiecti fuissent, a iurisdictione ipsius eximerentur, iisque, quibus merito competebar, sacra moderandi facultas, principibus scilicet restitueretur. Qua in re nihil potest esse ipsius Caesaris exemplo illustrius, qui, ipsam hanc pacem largiendo, suam in saceris decernendi potestatem egregie demonstrabat. Quae quum ita sint, istaeque doctrinae, quae publicae quietis fundamenta, nostraeque cum felicitate artissime coniunctae sunt, pristina dignitatem recuperauerint, nec absque hac pace restaurari potuissent; nullum est dubium, hanc pacem singulari dei prouidentia comparatam fuisse.

§. XXX.

Atque hanc ipsam in promouenda hac pace maximam fuisse, felici ipsorum emendatae religionis fato demonstratur, quarum non solum egregie conseruauit munditiam, et ex parte restituit, sed effecit etiam, ut vera ad salutem perueniendi via, hactenus cimmeriis

(69) Aug. Conf. Art. XXVIII.

meriis quasi tenebris sepulta, omnibus posset patefieri. Exiguam profecto, de instauranda hominum felicitate, curam numen benignissimum declararet, si non nisi paucis quibusdam hominibus, veluti naufragio proximis, beneficium illud sidus exoriretur; vel si ipsis ille aquas salubres, errorum inquinamenti infectas, propinaret. Ea potius veritati vis quasi indita est, ut non latere possit in tenebris, neque se angustiis terminis continere, sed rapidi fluminis instar prorumpat, omniaque inundet; neque deus turbulenta aqua sitim hominum restinguit; a deo enim quid, nisi optimum, promanare potest? Quae si recte se habeant, si liberari per deum ipsum homines, a turpissimis in religione erroribus, confitendum sit; si deus doctrinas salutare ipsi, quantum fieri potest, purissimas tradit: illud omnino medium diuinae originis esse censeatur, quod fini huic promouendo aptissime inseruit. Enimuero hoc effecisse religionis pacem, neminem, nisi omnium religionis nostrae vicissitudinum plane expertem, fugere posse arbitror. Constat enim inter omnes, quam inimica, quaesita inter nostram aliorumque dissentientium fidem conciliatio, Ecclesiae nostrae ac doctrinarum ipsius puritati fuerit. Quorum plurimorum, et quid impedit, quo minus dicam omnium? studiorum is solere esse exitus, ut, viribus inaniter contritis, ad pristina consilia redeundum sit, aut ita immutatum sectae cuiusdam credendorum agendorumque corpus prodeat, ut, qui sectarum numerum diminuerent constituerant, iam nouam quasi condidisse videantur. Fae igitur, absque hac pace, in vnum redigi corpus vtramque partem, et *Protestantium*, et eorum, qui Pontificis opinionibus dediti erant, oportuisse; quid proditurum fuisse putas, si successu non destituta fuissent haec studia? Minor forsitan in Pontificiorum republica secta, qualis *Iansenistarum* fere est, aliorumque, non nisi in quibusdam, a Romana Ecclesia dissentientium; nimium beatis nostris, si veniam in minoribus fidei momentis aliquantisper dissentiendi vteumque impetrassent. Qua in re exemplo nobis possunt esse ii, qui, pari ratione ac nostri, emendandam Ecclesiam postularunt, quales *Hussitae* fuerunt, et, pacis nostrae tempore, alii *Ferdinando* subditi. Qui quid quaeso impetrarunt? Calicem scilicet, eorumque sacerdotes matrimonii veniam. Magna vtiq[ue]

Ecclesiae emendatio! Quasi vero aegroto sanitas restitueretur, cuius leuè aliquod vulnus sanando, reliqua intacta relinquuntur. Num vero maiora his Concilium Tridentinum nobis emolumenta promisit? num praepostera Caesaris consilia dissidiis feliciter mederi potuerunt? Immo vero, quanti eiusmodi sectarum dissidentium conciliatio damna progignat, ipsa illa lubrica pacis formula, quae nomen *Interim* accepit, nataeque ex ipsa in Ecclesia nostra dissensiones docuerunt. Haec enim quum a Caesare nostris, tamquam regula doctrinarum cultusque diuini, proponeretur, neque spes videretur superesse, perfectam religionis libertatem vniquam obtinendi, factum est, vt nostrorum aliqui, qui necesse habere putabant eum insipientibus furere, in multa non solum ad cultum dei publicum pertinentia consentirent, sed ita se quoque huic formulae accommodarent, vt, nisi re ipsa, verbis tamen in errores aduersariorum prolaberentur. Ex quo, quantum sit paci religiosae, tandem aliquando impetratae, statuendum pretium, optime potest perspicui. Perfecta enim, de religione, ex mente Augustinae Confessionis sentiendi, nobis concessa licentia; et ab omni necessitate, in quaedam Ecclesiae Romanae commenta transeundi, liberati sumus, et ab ista, multis in rebus auctoritati aduersariorem cedendi, facilitate. Quid quod illis inter Ecclesiae nostrae doctores contentionibus citius finem ista pax imposuit, prohibuitque, ne plurima pars doctorum nostrorum, nimium conniuendo, in turpissimos errores incideret. Quamuis enim non omnino, pace iam sancita, hae de *Adiaphoris* concertationes cessauerint, fontes tamen praecclusae fuerunt, ex quibus eiusmodi errores propullulauerant. Nam quum plerique remissius de doctrinarum nostrarum munditie conseruanda, timore violentiae perterriti, cogitassent; iam, quum necessitas, de seruore in defendenda veritate remittendo, non vrgeret amplius, faciliores eorum dictis aures praebuerunt, qui ne transuersum vnguem a simplicitate doctrinarum recedendum esse iuebant.

§. XXXI.

Huius vero pacis beneficio non liquidioribus solum doctrinis fruimur, sed subministrata quoque est, emendatae religionis nostrae

strae principia cum aliis communicandi, atque errores aduersariorum profligandi licentia, omnesque maiori diligentia doctrinas excutiendi occasio. Quum enim, vi huius pacis, eodem cum Romana Ecclesia, in fide nostra conseruanda et propaganda, iure gaudeamus, in eo nobis elaborandum est maxime, vt nostrorum animos in veritate confirmemus, eumque thesaurum, quem nobis, veluti sequestris, deus credit, omni cura atque sollicitudine custodiamus. Huic vero fini, quid potest scholis esse, quid academiis accommodatius? de quibus erigendis ac confirmandis benignissime, ipsa hac pace, deus prospexit. Ea enim bona, quae erepta Ecclesiae Romanae, sacro vsui nostratum principes consecrauerant, eidem in posterum fini vt inferuissent, hac sanctione publice constitutum est. Neque nobis in confutandis aduersariorum erroribus, fraudibusque Curiae Romanae detegendis, modo id modeste fiat et secundum aequitatis regulas, impositum est silentium. Tanta enim est doctrinarum religionis nostrae principalium a primis religionis Pontificiae principiis dissensio, vt altera religione stabilita, alteram debilitari, alteraque triumphante, alteram, in immunam detrusam, sine vlla nobilitate iacere necesse sit. Praeiuudicatis vero opinionibus ex animo hominum, qui, quod verbi diuini audiendi occasione destituti sunt, praesenti oratione erudiri nequeunt, eradicandis nihil magis inferuiri potest, quam quod scriptis in publicum editis, non modo causam agamus religionis nostrae, sed etiam, quae in aduersariorum doctrinis lubrica sunt, et naturae sacrisque litteris contraria, libere candideque omnium conspectui exponamus. Ex hoc autem ipsos impugnandi medio quantum boni sibi aduersarii polliceantur, maxima ipsorum, de libris nostris ex suorum manibus extorquendis, sollicitudo, et huic scopo destinati tum librorum prohibitorum indices, tum ad scripta malae notae examinanda constituti magistri abunde demonstrant. Eo tamen se adduci passi sunt, vt in ipsa templa sua cantilenas quasdam, a nostris hominibus confectas, decantandas introducerent; qua quidem re, tamquam summo beneficio, suos affectisse arbitror, qui quum vix quidquam in cultu publico occurrere videant, quo pietatem suam alere, aut ad deo seruendum excitare se possint, habent tamen aliquid, quo pietati, si volunt, aliquantum possint

confulere (70). Denique, vt de occasione non omnibus omnino ademta, ipsum codicem sacrum lingua vernacula expositum legendi, nihil dicam; multum certe ad veram CHRISTI religionem inter ipsos propagandam conferre videtur, quod copiam habere librorum a nostris confectorum possint, quibus de religionis nostrae indole, veraque ad salutem via melius edoceri queant. Sed nolo iam commodis, ex libertate, publice religionem nostrum exponendi, promanantibus immorari; modo id vnice monuerim, ipsam hanc pacem nobis, scienter proponendi, meliusque examinandi li- mandique religionis nostrae scita, occasionem praebuisse. Nemini enim potest esse obscurum, ipsas lites doctrinis intentatas, et aduersariorum, errores suos exornandi, conatus, ipsos excitare contrariae partis fautores, vt, quid obscurum adhuc et incultum quasi in doctrinis est, distinctius explicent, vt, quae ad doctrinam quamdam constituendam pertinent, desiniant, vt dicta denique omnia, quanto fieri potest rigore ac perspicuitate, demonstrent. Nihil igitur, post datam hanc pacem, quum Pontificis hominibus potius fuerit, quam vt contortulis quibusdam sophismatibus, doctrinas nostras impugnarent, variisque artificiorum generibus, fucum nobis facere possent; nostri quantum, vt ad nodos ab aduersariis nexos feliciter incidendos, detegendasque Pontificiorum machinationes, se accingerent, commoti fuerint, et praeterita, et no- stra etiam tempora loquuntur.

§. XXXII.

Haec vt intelligantur luculentius, vnicum modo, eumque admirabilem, libertatis de religione sentiendi effectum adhuc commemorabo, quem insigne ipsi Pontificiorum Ecclesiae emolumentum peperisse, nostros vero, ad religionis doctrinas diligentius excolendas, instigasse, nemo ignorat, qui vel mediocri praeditus est sanctioris historiae scientia. Spe scilicet aduersariis, nos ad recipienda ipsorum commenta vi armorum adigendi, per datam nobis pacem

(70) Vide ipsa, hac de re, Pontificiorum testimonia in IO. FRID. MAYERI diff. quantum reformatio Lutheri Pontificiis ipsis non dissentibus profuerit, et 10.

ANDR. SCHMIDII diff. de modo propagandi religionem per carmina §. XXVIII.

pacem erepta, probe intelligentes, nos mollioribus consiliis ad ipsorum communitatem esse reducendos; omnes animi nervos intenderunt, ut et nostris hunc reditum persuaderent, et doctrinarum suarum auctoritatem contra nostrorum imperus vindicarent. Facile vero pensitabant, fore, ut, in arduo hoc negotio, omnes conatus successu destituerentur, si aliis contra nos armis, quam ex sacro codice, prouti Ebraica et Graeca lingua exaratus est, defumtis uterentur. Neque enim variis artificijs, inuita plerumque Minerua excogitatis, in quibus inveniendis, sequenti tempore methodorum fabri operam oleumque perdidere, nos ad eruditam de religione concertationem ineundam commoueri videbant, nisi in hisce disputationibus Sacrae litterae fundamenti loco substernerentur; neque nos alio habitu admissuros esse huius voluminis oracula nouerant, quam quo ab ipso deo circumamicta quasi essent. Quid ergo? Tanta eorum erat, nos ad ouile Pontificis Romani errantes reducendi cupido, tantaque de nostrorum, quos strenuos esse milites ipso hoc certamine edocti erant, imperu reprimendo cura, ut ipsum diuinum codicem Ebraea Graecaque lingua conscriptum exquirere mallent, quam omnem, de conuincendis nobis, deque diuina positionum suarum auctoritate, spem abiicere. Hinc maiori, quam factum antea erat, studio operam addiscendis linguis orientalibus dedere (71); quae ipsum diuinum volumen introspicendi necessitas magnam inter Pontificios interpretum copiam excitauit. Et, quamuis in Concilio Tridentino dura haec lex sancita fuerit: ne in rebus fidei morumque aliter quis sacra oracula explicare auderet, quam auctoritas Ecclesiae, et Pontificis praecipue, id permitteret; (72); haec tamen regula et non vbiuis, saltem non ex huius Concilii auctoritate, eandem vim obtinet, et aliam inde promanentem vilitatem impedire non potest. Quemadmodum enim hoc interdictum, sicuti omnis de excutiendo ex manu plebis codice sanctio, desperatam profecto causam indicat, quam tueri non posse se, concessa cuius sacri voluminis lectione, praefagiunt; ita

13

doctio-

(71) Conferri merentur quae in hanc rem elegantissime dixit IAC. FACCIOLATVS in Oratione ad sacram scripturam, quae inter orationes eius

de optimis studiis sexta est, in primis P. XII. seq.

(72) Concil. Trid. Sessione IV. Edit. CHIFFLETII P. 24.

doctioribus, quamvis in publicum proferre saniores oraculorum diuinorum explicationes non liceat, occasio saltem doctrinarum suarum a sacris litteris dissensum perspicendi, suppeditata est, ita ut, qui inter ipsos praeter ceteros sapere videntur, aliis rationibus, quam argumentis ex sacra scriptura depromtis, pugnare malint. Maius, iudicabis, hac ratione detrimentum, quam emolumentum, hoc sacri codicis studium Pontificiorum causae attulisse. Neque hoc quidem inficior. Sed id ipsum singularem dei in pace nostra providentiam arguit, quod scilicet effecerit. ut ipsis vel inuitis via ad salutem monstraretur, qua spreta, eo minus excusari possunt, si oblatam sibi dei gratiam contempserint.

§. XXXIII.

Habui haec, quae de singularis providentiae diuinæ in pace religionis nobis comparanda vestigiis dicerem; quibus si, quod optabam, effecerim, erit, cur me scripsisse non poeniteat; sin tui mihi proposito minus suffecisse videar, excusabit me pietas, quam quomodocunque dicere, quam tanti beneficii excellentiam tacere, æquius excusatusque videretur. Ea enim nobis felicitas contigit, ut simus ex eorum sanguine procreati eorumque discipuli, qui diuinæ emendatae religionis nostrae doctrinas, summa animi constantia, defenderunt, qui bona, qui voluptates, qui dignitatem, qui ipsam vitam pro deo deuouerunt, qui sententiarum suarum veritatem, nisi sanguine, calamitatibus tamen confirmarunt. Tot scripta, quae omnium manibus teruntur, tot praeclara facta, quibus referti historiarum annales sunt, tot alia monumenta, quibus pietatem suam declararunt, magno documento sunt, ipsos non populari seruore traditum sibi Palladium vindicasse. Vita crepti sunt, et ex haerum humanarum miseria ad caelestes illas sedes euolarunt, quo omnes, qui religionem conseruauerint, adiuerint, auxerint, reuertuntur; sed vni ipsorum sempiterna memoria, et, quemadmodum animus, sic pietatis monumenta triste mortalitatis fatum certissime effugient. Vtinam nec socordia nostra ipsorum cineres violaret! Vtinam eodem cum ipsis seruore, eadem pietate armati, tamquam digni tantorum virorum discipuli, patrum quasi ad-

versus

uersus impia Pontificis dogmata odium, velut haereditate relictum, non prius quam animum deponeremus! Gliscit prohi dolor! latiusque disseminatur infelix illud lolium, sterilesque dominantur aenae; atque, quum violentia, quum scripta, quum methodi nil valeant amplius, omnem blanditiarum apparatus aduersarii excutiunt, vt, quasdam auribus animisque nostris insidias faciendo, nos incautiores irretiant, irretitosque in aeternam perniciem deturbent. Deum perpetuis fatigemus precibus, vt, quam huc vsque nobis vindicauit, ipsum ex praeceptis suis colendi, libertatem benigne conferuet; vt fideles in messem suam operarios mittat; vt eos quibus tristior offusa nox est, verbis sui lumine recreet; vt fratribus denique nostris, qui sub Pontificis tyrannide iagemi-sunt, clementia sua aliquod alleuamentum afferat. Veniet, veniet aliquando dies, in quo, quantum de conseruanda dei gloria, quantum de nostro nostrorumque salute, quantum de consecrandis deo animis solliciti fuerimus, iustissima a nobis exigeretur ratio! Id igitur agamus, id meditemur, vt susceptis virtutibus et huius vitae laboribus patienter exactis, deum nostrum, non seuerissimum iudicem, sed patrem indulgentissimum experiamur. Sic breuem vigilantiam aeterna requies, sic vitam bene actam excipiet exoptatissimus

FINIS.

AESTVMATISSIMO
DISSERTATIONIS SCRIPTORI

SAL. PLVR. DIC.

P R A E S E S.

Disputatione TVA et hoc tempore ad officii opportunitatem et ad prosperitatis memoriam apud omnes, qui sacris purioribus fauent et cupiunt, longe gratiosissima futura tripliciter laetor TIBIQUE gratulor vere et ex animo. Primum, quod argumentum disputas tempore sacerorum saecularium hoc mense faciendorum conuenientissimum, TVVMque laborem ita accelerasti sine caussae agenda detrimento, ut solemnibus illius defensio in anniuersarium diem memoriae immortalis diuinitus datae sacris nostris confirmataeque pacis publicae incidere possit. Effecisti hac industria TVA, ut cathedra publica academiae nostrae solemnibus celebratione eiusdem beneficii diuini multis nominibus magnoque merito suo commendabilis tempestiue personet, cuius commemoratio popularis una cum laudibus DEO concinendis supplicationibusque in templis propediem auctoritate regia concelebrabitur. Quod ut ad gratiam ab academia ineundam magnopere spectat, de qua non minus certe quam de vniuerso coetu doctrinae puriori ad didicorum bene mereris, quibus meditationes temporis officio accommodatas praes: ita ad me cum maximo ipso obsequio TIBI deuinciendam insigniter pertinet, cui hac in re ita obtemperasti, ut non habeamus cur me dary, aut TE inibi me auctore consilii poeniteat. Cum enim aliquot abhinc hebdoma-

domades mecum deliberares de optione faciendae doctrinae, in qua disputanda tirocinia publice ponereres atque profectuum specimen ederes, et aliud plane argumentum, ex historia tamen civitatis Christianae vetustioris desumptum, in indice meo doctrinarum opportune disputandarum obuium **TIBI** potissimum placeret, facile quidem assensi: postquam vero conspectum **TVVM** rerum de illo argumento scribendarum accurate perlegi, memineramque quanta virium contentione quintum annum sanctioris doctrinae studia tractaveris, nulla eruditionis litterarumque parte theologo profutura, ne historica quidem, neglecta aut praeterita, quam bene multi vel plane non attingunt vel ita degustant, ut canes ex Nilo bibentes, neque minus compertum habebam et exploratum, quantum valeres praestabilis ingenii admodum exercitati acacritate, sagacissima intelligentia, meditandi scribendique dexteritate, et ipsa laborum pertinacissima patientia; illico animum induxi ut aliter **TIBI** consulerem planeque persuaderem iterare industriam in conquirenda scribendorum materia positam, atque in alio argumento cum temporis officio arctius coniuncto elaborare, lectoribusque memoriam saecularem libertatis sacrorum nostrorum diuinitus procuratae reintegrare. Qua in re facilem promptamque assensionem **TVAM** spem meam non frustratam esse, diligentiam vero ipso euentu expectationem, quamvis haud mediocrem, ut, quod res est, fatear, longissime superasse impense laetor. Alterum, quod mihi hoc imprimis tempore negotiosissimo, pariter fere ac **TIBI** gratulor in duplici laboris operaeque leuatione, consistit, quam **TIBI** acceptam refero. Ut enim prima stamina noui laboris conspexi, facile praesens paxum mihi laborandum fore vel de suggerenda **TIBI** scribendorum materia conquirendoque subsidiorum apparatu, vel de scripto **TVO** emendando, retractando, accessionibusque amplificando;

neutri certe defuturus si vel ope ferenda indigniffes, vel a TE scripta sine inofficiofa atque in dexteritatem TVAM iniuria fedulitate fiue retexi fiue laciniis perfici potuiffent. Malui igitur parum, aut nihil potius, ad difputationem TVAM aliquoties TECUM deliberatam, lectam quoque diligenter et relectam, conferre, eamque TIBI integram relinquare, quam vel leuiffimam illius partem mihi vindicare voluiffes videri. Accessit ipfa temporis anguftia, qua typographi operas circumfcribi oportuit, vt differtatio ad conftitutum tempus pararetur: et quae vna cum magnitudine, ad quam excreuit differtatio, obfuit, quo minus, fi vel maxime de perpoliendo, reficiendo aut locupletando opere TVO cogitare voluiffem, quidquam illius tentari potuiffet; effecitque, vt ipfam cogitationem abiecerim feribendi hic fupplementa coniciendique in has litteras vel fuccinctas pacis libertatisque facrorum vindicias ab iniquiffimis aduerfariorum obtreccionibus et conuiciis, vel comparationem huius cum Weftphalica pace et praeftabiliorre et firmiore ante faeculi decurfam ipfa hoftium malevolentia atque prioris pacis violatione inexcufabili diuinitus nobis paratae. Quae etiamfi aliunde proficifci apprime intelligam, perinde tamen reputo ac fi mihi gratificari voluiffes: ita enim nunc diftineor, vt huic vix tantulae epiftolae tempus habuerim, atque id ereptum e fummis occupationibus. Poftremum, quod gratulationem meretur, laudationem publicam et gratias DEO a TE non folum agendas, verum etiam a bonis omnibus vtilitatis publicae ftudiofis, cuius magni intereft nouos parari doctrinae virtutisque ad pofteritatem propagandae vindices et defenfores, imminentisque barbariei vrbanitatis fpecie graffantis oppugnatores, ipfo decurfu ftadii academici abfoluitur, quod feliciter emenfurus folemniffima difputatione finendum duxifti. Impendifti laboribus academicis, poft bene et laudabiliter in
fcholia

scholis iacta humaniorum litterarum fundamenta, duplo maius tempus, quam quo plerique nunc, quamuis linguarum cognitione destituti, vitam academicam et omne haud raro litterarum studium terminant. Neque tempore annisque metiendos putasti progressus, sed laborum assiduitate delectu et ordine, summoque studio omnes proficiendi opportunitates in rem TVAM conuertendi. Quod ex indice auditionum apparebit, quibus hos quatuor annos et sex menses interfuisti, ex ordine theologico tam venerationum collegarum MICHAELIS, CALLENBERGII, KNAPPII, STRVENSEE et FREYLINGHAYSII exogeticis et historicis, quam meis scholis dogmaticis, antiheticis, hermeneuticis, symbolicis, historiae coetuum religiosorum, interpretationi epistolarum Pauli ad Galatas, Ephesios, Colossenses et Philemonem, disputandiue exercitiis; ex philosophico excellentissimorum Professorum WIDEEVVGII, STIEBRITZII, MEIERI et WEBERI institutionibus historicis, philologicis, philosophicis et mathematicis; neque minus celeb. SIMONIS informatione vsus. Facile hinc conici poterit, imprimis cum ad hanc auscultandi industriam, qua nemini concessisti, domestica accesserit diligentia, nihilque a TE praetermissum fuerit, quod priuata exercitatione et lectione ad augendam dexteritatem TVAM conferri potuit, TEQUE immunem seruaueris a corruptione iuuentutis illisque voluptatibus, quibus cum irreparabili temporis pretiosissimi iactura et bona mens perditur, et veri relique studium euertitur, et ipsa doctrinae ac intelligentiae progressio impeditur, quantum profeceris, quantamque bonorum de TE spem excitaueris, quam publico documento nunc confirmatum tibi. Nolo hic meae in TE voluntati indulgere, quod iam prolixior euasit epistola, quam destinaueram. Quare, quod unicum relinquitur, tribus verbis breuiter et TE rogo atque

obte-

obtestor, ut tot tantaque beneficia in TE cumolata DEO O. M. per
omnem vitam accepta referas, ipsiusque cultui consecres, et indulgentis-
simo huic numini supplico, ut breue iter litterarium, quod iam parvas,
fortunet, saluam TE TVIS nobisque reddat, multosque doctrinarum,
quas imbibisti, fructus a TE capi, ciuitati sacrae referri aeternitatisque
transmitti iubeat, et de me recipio enixe operam a me datum iri, ut
nullas partes hominis TVI amantissimi studiosissimique neglexisse videar.
Ita vale meique, ut meruero, memor viue feliciter. Dedit Halae ad Sa-
lam in acad. Frideric. d. X cal. Octobr. MDCCCCLV.

VIRO PRAENOBILISSIMO
DISSERTATIONIS AVCTORI
DOCTISSIMO
AMICO SVO LECTISSIMO

S. P. D.

GOTTHELF FRIDERICVS OESFELD

SS. TH. C.

ASCANIA - HALBERSTADIENSIS

OPPONENS.

Nitidissima summae Providentiae vestigia, quibus per suam incessit
ecclesiam legere, etiamsi opus quoddam sit, quod olim in futura
vita in consummatis animis potissimum feruebit, eosque ad summam
laudem summamque adorationem supremo Numini ferendam accendet: au-
gustissimi

gustissimi tamen huius ac praeclari negotii in hacce vita iam auspicia capere, eisdemque quasi praeludere eos vel maxime decet, qui eadem haec vestigia sui religionisque quam profitentur causa facta fuisse persentiscunt. Egregium ergo sane facinus perpetrasti, Amice Optime, dum ad illa in reformatione sacrorum nostrorum procuranda atque stabilienda edicta Dei singularis suae providentiae specimina contemplanda animum aduertisti, exoptatissimaque, quae nobis ex Augustana pace propullularunt, commoda aliis quoque dedisti conspicienda. Id sane fateor, egisti, ut laetissimo hoc pacis iuitae tempore post duo saecula redeunte de nouo si non triumphandi plane, quod nobis in hac vita negatum est, uanditamen tenerrimoque pietatis adfectu diuinam gratiam nobis tam praeclare adstantem venerandi occasionem optimus quisque Tecum arripiat. Eo maiori praeterea coeptum Tuum Tibi laudi cedat necesse est; quo maior non solum complures harum rerum, puto magna illa, quae Deus gentis suae religionisque, quam tuetur, prouebendae causa edidit documenta, ignorantia premit; sed quam maiori etiam negligentia atque somno eorum permulti sopiti sunt, quibus haec summa Dei beneficia innotuerunt, adeo ut illorum contemplationi quasi indormiant, quid? quod pretiosissima haec simul veritatis religionis nostrae pignora parui faciant. His ergo facem quasi praefers, qua prae lucente digna digne cogitare, magna magni facere discant. Intimo proinde ac laetissimo animo egregium illud Tuum academicum specimen, in quo insignis ac perpulita eruditio cum erecto gloriam Dei extollendi studio amicissimas quasi manus mihi iungere viderur, Tibi gratulor; idque eo libentius, quo magis Tuam laudem eo ipso ultra angustos animi mei limites, intra quos equidem iam dudum eruditionem singularem, diligentiam, probita-

tem

tem omnesque reliquas virtutes, quarum praesidio egregius Tuus animus
cinctus ac munitus est, admiratus sum maximique feci, prouebi atque di-
latari video. Cumque in ventilanda Tua dissertatione me socium atque
comitem euocare Tibi visum sit: vel hoc nomine gratisimum meum ani-
mum Tibi profiteor; vota ardentissima faciens, vt alma Providentia Te
in posterum quoque sibi habeat commendatissimum; firmam aequae valetu-
dinem elargiatur, ac animum praeclarum sibi suoque nutui addictum ser-
uet illibatum ac sincerum, omnesque conatus Tuos vniquam molandos fe-
licissimos fauissimosque esse iubeat. Haec omniaque eius generis alia Tui
causa cupere ea mihi suadet amicitia, quam Tecum per omne meum
aevum academicum intimam aluisse summa cum voluptate recordor, cuius-
que meminisse semper iuuabit. Cui si, quod opto, addideris perpetuitatem,
siet, vt amicissimum istud animorum nostrorum vinculum ipsa quoque
aeternitas tueatur. Vale. Dedi in Eridericiana d. XX Septembris
M.DCC.LV.

68802

ULB Halle 3
002 625 814

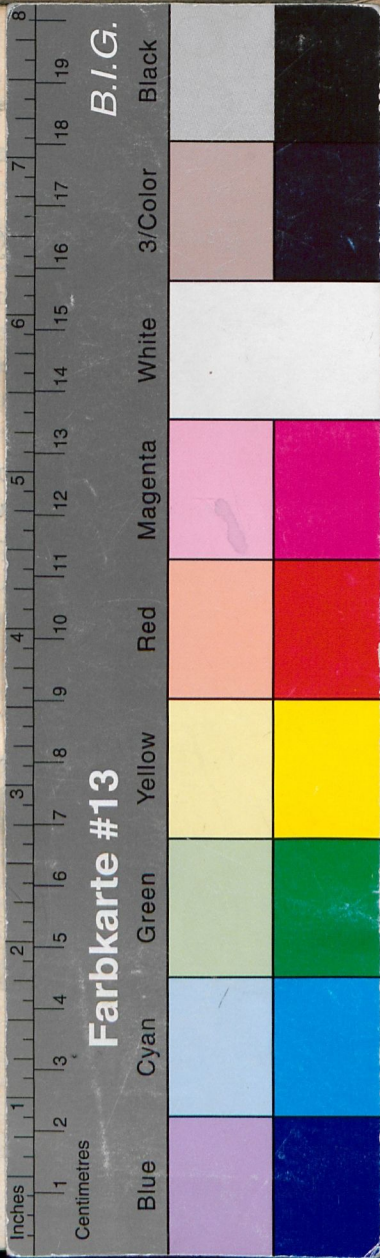

SR

AB 68802

DISSERTATIO SAECVLARIS
ADMIRANDA
SINGVLARIS PROVIDENTIAE DIVINAE
VESTIGIA
IN VINDICANDA
PER
PACEM PASSAVIENSEM A. MDLII.
ET
AVGVSTANAM A. MDLV.
SACRORVM EVANGELICORVM LIBERTATE
EXPONENS.

QVAM
IN MEMORIAM PACIS RELIGIONIS
ECCLESIAE NOSTRAE
ANTE HOS CC. ANNOS
CONCESSAE,
MODERATORE
VIRO
SVMME VENERABILI, EXCELLENTISSIMO,
DOCTISSIMO,
SIGISMVNDI IACOBO BAVMGARTEN
S. S. THEOLOGIAE DOCTORE
ET PROFESSORE PVBLICO ORDINARIO,
SEMINARII THEOLOGICI DIRECTORE,
REGIORVMQVE ALVMNORVM EPHORO CET.
PRAECEPTORE OPTIMO
FAVTORE SVMMA PIETATE AETERNVM SVSPICIENDO,
IN IPSIS SACRIS SAECVLARIBVS,
DIE XXV. SEPTEMBRIS MDCCLV.
PVBLICE DEFENDENDAM PROPONET
AVCTOR
IOANNES AVGVSTVS NOESSELT,
HALENSIS.

HALAE MAGDEBVRGICAE,
LITTERIS IOANNIS FRIDERICI GRVNERTI.